

Олександра Глазова

РІДНА МОВА

**ВИДИ КОНТРОЛЮ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ
ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ**

ЗА 12-БАЛЬНОЮ СИСТЕМОЮ

9 КЛАС

**Київ
Видавництво “Любисток”**

ЗМІСТ

АУДІЮВАННЯ. ТЕКСТИ ДЛЯ НАВЧАЛЬНОГО АУДІЮВАННЯ	2
ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО АУДІЮВАННЯ	8
ЧИТАННЯ. ТЕКСТИ ДЛЯ НАВЧАЛЬНОГО ЧИТАННЯ МОВЧКИ	16
ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ЧИТАННЯ МОВЧКИ	22
ГОВОРІННЯ. СИТУАТИВНІ ВПРАВИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ВІДПОВІДНО ДО ЗАПРОПОНОВАНОЇ СИТУАЦІЇ	30
СИТУАТИВНІ ВПРАВИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ (приватна розмова, обговорення певної теми)	31
ПІДГОТОВКА ДОПОВІДІ	32
ТЕКСТИ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ ДЛЯ ДОКЛАДНОГО УСНОГО ПЕРЕКАЗУ	32
ТЕКСТИ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ ДЛЯ УСНОГО ПЕРЕКАЗУ	33
ТЕКСТ НАУКОВОГО СТИЛЮ ДЛЯ УСНОГО ВИБІРКОВОГО ПЕРЕКАЗУ	36
ПИСЬМО. ТЕКСТИ НАУКОВОГО СТИЛЮ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО СТИСЛОГО ПЕРЕКАЗУ	38
ТЕКСТИ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО СТИСЛОГО ПЕРЕКАЗУ	41
ТЕКСТИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО СТИСЛОГО ПЕРЕКАЗУ	44
ТЕКСТ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ПЕРЕКАЗУ	47
ТЕМИ ДЛЯ ТВОРУ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ АБО СУСПІЛЬНУ ТЕМУ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ	49
ТЕМИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНИХ ТВОРІВ-РОЗДУМІВ НА СУСПІЛЬНУ АБО МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ	49
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ (зразки)	49
Складносурядне та складнопідрядне речення	49
Безсполучникове складне речення	51
Складне речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку	52
Лінгвістика тексту	54
Повторення вивченого в 5-9 класах	55
ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ДИКТАНТУ	57

АУДІЮВАННЯ

ТЕКСТИ ДЛЯ НАВЧАЛЬНОГО АУДІЮВАННЯ

Манкурт

Жуаньжуани, плем'я, яке в минулі віки захопило степи, з полоненими воїнами поводитися винятково жорстоко. За кожної нагоди вони продавали їх у рабство в сусідні краї, і це вважалося щасливим виходом для

полоненого, бо проданий раб рано чи пізно міг утекти на батьківщину. Жажлива доля чекала на тих, кого жуаньжуани залишали у себе в рабстві. Спочатку полоненим начисто виголювали голови. Забійники забивали верблюда. Оббілюючи верблюдячу шкуру, насамперед відділяли цупку шийну частину. Поділивши на шматки, її відразу ж у розпареному вигляді одягали на виголені голови полонених пластирями, що відразу прилипали – на зразок сучасних шапочок для плавання. Кожного приреченого заковували дерев'яною шийною колодою, щоб не міг торкнутися головою землі. Їх відвозили подалі від людних місць і кидали там, зв'язавши руки, на сонці, без води і без їжі.

Живими залишалися лише один або двоє з п'яти-шести. Гинули вони не з голоду і навіть не від спраги, а від нестерпних, нелюдських мук, яких завдавала сира верблюдяча шкура. Невблаганно зменшуючись під променями пекучого сонця, шкура стискувала голену голову раба, мов залізний обруч. Уже на другу добу починало проростати виголене волосся мучеників. Часом воно вростало у сирицю, у більшості ж випадків, не знайшовши виходу, волосся загиналося і знову входило кінцями у шкіру голови, завдаючи ще більших страждань. Останні випробовування супроводжувались цілковитим помутнінням розуму.

Лише на п'яту добу жуаньжуани приходили перевірити, чи вижив хтось із полонених. Такого звільняли від кайданів і з часом ставили на ноги. Це був раб-манкурт, насильно позбавлений пам'яті і тому дуже цінний, вартий десяти здорових невільників.

Манкурт не знав, хто він, якого роду-племені – словом, манкурт не відчував себе людською істотою. Усі його помисли зводилися до потамування голоду.

Якось купці, які прийшли з караваном товарів, розповіли, сидячи за чаєм, як у степах зустріли молодого пастуха при верблюдячому стаді. З виду здоровий, і не подумаєш ніяк, що таке з ним пороблено. Про що не запитаєш, мовчить і весь час за шапку тримається. Виявляється, бувають манкурти, у яких верблюдяча шкура назавжди приростає до голови...

При цій розмові була присутня в юрті жінка, вона наливала чай купцям. То була Найман-Ана, яка недавно втратила сина. Ще нижче опустила жінка на обличчя жалобну хустку.

Тієї безсонної ночі Найман-Ана зрозуміла, що не заспокоїться, поки не розшукає в степах того пастуха-манкурта і не переконається, що то не її син.

Наступного вечора Найман-Ана спорядилася в дорогу. Запасшись їжею й водою, вона вирушила в путь на верблюдиці.

Найман-Ана виїхала дуже рано, щоб ніхто не набридав розпитуваннями. Віддалившись від аулу, вона звернула в степ.

Після кількох днів пошуків вона натрапила на численне стадо, яке паслося у просторій долині. Але де ж пастух? Він стояв з довгою палицею і спокійно дивився з-під насунутої шапки, як вона наближалась.

І коли наблизилася, коли впізнала сина, не стямилася Найман-Ана, як скотилася зі спини верблюдиці.

- Сину мій рідний! – вона кинулася до нього мов через хащі, що розділили їх. – Я твоя мати!

Але її поява зовсім не вплинула на пастуха. Він навіть не запитав, хто вона і чого плаче. Мовчки пішов на другий кінець стада. Збагнувши все, матір гірко й страшно заридала, не в змозі оволодіти собою. Все намагалася впіймати синів погляд, усе чекала, усе сподівалася, що він упізнає її, адже це так просто – впізнати рідну матір! І тоді вихопилося з душі її голосіння, довге невітшне ридання серед безмовних безкраїх степів...

Вона похопилася, коли неподалік з'явився жуаньжуан на верблюді. Не гаючись, сіла на верблюдицю і пустилася геть. Прудконога верблюдиця понесла її, а жуаньжуан переслідував позаду, потрясаючи списом.

Мати не знала, що, повернувшись, розлючений жуаньжуан почав бити манкурта. Але в нього про що питаєш! Тільки й повторював: “Вона казала, що вона моя мати!”

- Ніяка вона тобі не мати! – гнівався жуаньжуан. – Ти знаєш, навіщо вона приїздила? Вона хоче здерти твою шапку й відпарити голову!

На цих словах манкурт зблід, сірим зробилося його обличчя. Він почав озиратися довкола, як звір.

- Та ти не бійся! На ось, тримай! – жуаньжуан вклав йому до рук лука зі стрілами.

Невдовзі мати поверталася до сина. Вона була бліда й сувора. Сивина, зморшки, думи на чолі, в очах біль... Ось вона досягла стада, поїхала між тваринами, які паслися, почала озиратися... Не помітила Найман-Ана, що син її, манкурт, ховаючись в тіні верблюда, вже приготувався з коліна, цілячись натягнутою на тятіві стрілою. Відсвіт сонця заважав йому, і він чекав зручного моменту для пострілу. Стріла коротко свиснула, впившись матері в лівий бік під руку.

Найман-Ана похилилася й почала повільно падати, чіпляючись за шию верблюдиці. Але раніше впала з її голови біла хустка, перетворилася у повітрі на птаха й полетіла з криком: “Згадай, чий ти? Чий ти?”

Те місце, де була похована Найман-Ана, почало називатися кладовищем Ана-Бейт – Материнським супокоем (За Ч.Айтматовим; 752 сл.).

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Продаж полоненого в чужі краї вважався для нього щасливим виходом, тому що

- а) його легко могли викупити родичі;
- б) він міг викупитися сам;
- в) він міг утекти на батьківщину;
- г) там йому жилося краще, ніж на волі.

2. Жахлива доля чекала на тих, кого жуаньжуани залишали в себе в рабстві, оскільки їх

- а) примушували тяжко працювати;
- б) перетворювали на галерників;

- в) перетворювали на євнухів;
г) перетворювали на манкуртів.
- 3.** Раб-манкурт був надзвичайно цінний, тому що був
- а) особливо витривалий та сильний;
б) навчений пасти худобу в степу;
в) насильно позбавлений пам'яті;
г) навчений і натренований стріляти з лука.
- 4.** Про молодого пастуха-манкурта в степу матері розповіли
- а) мисливці;
б) втікачі з полону;
в) воїни;
г) купці.
- 5.** Невтішне горе матері було спричинене тим, що
- а) спілкуванню з манкуртом перешкодив жуаньжуан;
б) манкурт сам не захотів з нею спілкуватися;
в) манкурт був схожим на її сина;
г) манкурт виявився її сином.
- 6.** Манкурта найбільше злякала така фраза жуаньжуана:
- а) “Вона хоче вкрасти верблюда”;
б) “Вона хоче тебе вбити”;
в) “Вона хоче мене вбити”;
г) “Вона хоче відпарити твою голову”.
- 7.** Жуаньжуан уклав манкуртові в руки
- а) ножа;
б) лук і стрілу;
в) меч і щит;
г) сокиру.
- 8.** Манкурт вистрілив не одразу, тому що
- а) не вмів влучно стріляти;
б) йому заважав відсвіт сонця;
в) все-таки впізнав матір;
г) не хотів убивати людину.
- 9.** Манкурт став убивцею матері, тому що
- а) охороняв стадо від можливого пограбування;
б) не розумів, що чинить, будучи знаряддям у руках хазяїна;
в) був переконаний, що за матір видає себе чужа йому людина;
г) свідомо хотів знищити матір, щоб не повертатися додому.
- 10.** З усіх людських рис у манкурта залишилися
- а) покірність і страх;
б) чесність і відповідальність;
в) милосердя й співчутливість;
г) лагідність і слухняність.
- 11.** Переносне значення слова *манкурт* таке:
- а) убивця рідної матері;
б) братовбивця;

- в) людина, позбавлена пам'яті про свій народ;
- г) боягуз.

12. Синонімами до слова *манкурт* є такі слова:

- а) негідник, злочинець;
- б) відступник, зрадник, яничар;
- в) брехун, клятвoporушник;
- г) боягуз, страхополох.

Іларіон та Нестор

З іменем Іларіона пов'язують виникнення Києво-Печерського монастиря. Будучи священиком монастиря на Берестові, він часто приходив на мальовничий, тоді ще вкритий лісом високий берег Дніпра. Для молитовного усамітнення викопав собі невелику печеру. Після того, як Іларіон став київським митрополитом, цю печеру зайняв монах Антоній, що саме повернувся до Києва з православного монастиря на горі Афон у Греції. Незабаром навколо Антонія згуртувались інші монахи. Так була заснована Києво-Печерська лавра.

Іларіон – перший київський митрополит з русичів, а не з греків, найвидатніший сподвижник Ярослава Мудрого. Народився він наприкінці X ст., книжної премудрості навчався при Десятинній церкві, освіту удосконалював у Константинополі. Він вільно володів грецькою мовою, чудово розбирався в історії й політиці.

Ще з дитячих років Іларіон був близький до княжого двору. У найперші роки правління Ярослава Мудрого він опинився серед сподвижників князя. Свою відому промову “Слово про закон і благодать” він виголосив навесні 1022 року на Кирію-Пасху – так звався день збігу свят Пасхи та Благовіщення. Саме в цей час у Києві завершувалося будівництво Золотих воріт, а також Софійського собору.

У “Слові про закон і благодать” Іларіон з гордістю оглядає славне минуле язичницької Русі, вітає її вступ у коло християнських народів і пишається почесним місцем, яке вона серед них посіла. Чому трактат Іларіона називається “Слово про закон і благодать”? Закон, на думку автора, має визначати поведінку людей, поки вони ще далекі від досконалості, і готувати до сприйняття божественної благодаті, яка є повнотою істини, любові, краси і волі, а тому вища за закон.

Іларіон наголосив на тому, що вибір християнства як віри русичів князь Володимир здійснив вільно, без примусу, тому його слід шанувати як рівноапостольного – тобто рівного за значенням до Христових учнів апостолів. Як апостоли, Володимир доклав багато зусиль для навернення своїх співгромадян до Христової віри. Ярослав же продовжив справу свого батька – піклується про будівництво на Русі храмів, про освіту. Ярослава Іларіон називає “новим Соломоном” тобто за значенням діяльності до діяльності прирівнює до мудрого біблійного персонажа.

У листопаді 1053 р. Іларіон склав свої митрополичі обов'язки і під іменем Никона постригся в монахи Києво-Печерського монастиря. На високому посту Іларіона змінив митрополит-грек. Трапилося це після шлюбу сина Ярослава Мудрого Всеволода з дочкою грецького імператора Костянтина IX.

Ставши ченцем під іменем Никона, Іларіон опрацював і доповнив складений ним раніше літопис. По смерті ігумена Києво-Печерської лаври Феодосія монастирська братія обрала ігуменом Никона. Та на цьому посту він пробув недовго. Вступивши у конфлікт з великим князем Ізяславом Ярославичем, розгніваним через те, що в Печерському монастирі без його відома прийняли постриг двоє людей з його близького оточення, ігумен змушений був піти в далеку Тмутаракань на Керченській протоці. Тут віджив до глибокої старості і помер столітнім старцем.

Роль Іларіона в становленні духовної культури Русі величезна. Він першим осмислив історичне місце оновленої прийняттям християнства Руської держави серед народів світу. На створеному ним літописному зводі будувалася давньоруська історія. Його життя і діяльність стали духовним взірцем для сучасників і нащадків.

Ченць Києво-Печерського монастиря Нестор жив у другій половині XI - на початку XII ст. За переказами, на початку 1070-х рр.. він юнаком прийшов до монастиря з наміром прийняти постриг. Залишившись при монастирі послушником, Нестор прославився добродійністю й працелюбністю. Постриг він прийняв одразу по смерті засновників лаври Преподобних Антонія й Феодосія, пізніше був висвячений у сан диякона.

Нестор відзначався любов'ю до книжної премудрості. При монастирі існувала багата бібліотека. Нестор з ентузіазмом опановував нагромаджені століттями знання. Особливо його цікавили життя святих та історичні твори у вигляді хронік - літописи.

Перу Нестора належать життєписи перших вітчизняних святих: підступно вбитих синів князя Володимира Бориса і Гліба, а також Преподобного Феодосія Печерського. Нестор постає передовсім як спостережливий і проникливий психолог.

Питання, авторства славетної "Повісті временних літ", цього найдавнішого літопису, що дійшов до нас у повному обсязі і потім включався в усі основні літописні зводи Русі, є не простим.

Давня традиція цей видатний твору саме Нестору. Проте наукові дослідження підтвердили, що стиль житій, які безперечно написав Нестор, дуже відрізняється від стилю "Повісті временних літ". Це дало підставу вважати, що існувало два різних автори. Не виключено, що обидва були печерськими монахами, жили в один і той самий час і навіть звалися Несторами, а згодом у пам'яті нащадків злилися в єдиний образ. Тоді годилося б говорити про Нестора-історика (автора житій) і Нестора-літописця – автора "Повісті...".

Проте цілком можливо, що йдеться про одного автора, а текстуальні відмінності творів пояснюються різницею у часі їх написання та специфічними жанровими законами. Не слід забувати й того, що практично

завершений у 1113 р. текст “Повісті временних літ” пізніше за дорученням великого князя Володимира Мономаха переробив і доповнив ігумен Видубецького монастиря Сильвестр.

Преподобний Нестор помер 1114 р., невдовзі після вступу на київський престол Володимира Мономаха і був покладений у Ближніх (Антонієвих) печерах. Його колоритна постать стоїть поряд з відомими подвижниками Києво-Печерського монастиря, які уславились не лише праведним життям, а й величезним внеском у становлення вітчизняної культури (За Л.Семакою; 810 сл.).

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. У викопаній Іларіоном печері оселився майбутній засновник Києво-Печерської лави

- а) Антоній;
- б) Феодосій;
- в) Алімпій.

2. Іларіон був сподвижником

- а) Володимира Великого;
- б) Ярослава Мудрого;
- в) Володимира Мономаха.

3. Слово *сподвижник* має таке значення:

- а) людина, яка з релігійних міркувань позбавляє себе життєвих благ; аскет;
- б) той, хто бере участь у відповідальній справі; соратник;
- в) людина, з якою хто-небудь перебуває в дружніх, товариських стосунках; близький, знайомий.

4. Свою відому промову “Слово про закон і благодать” Іларіон виголосив навесні 1022 року

- а) на Різдво;
- б) на Трійцю;
- в) на Кирію-Пасху.

5. Кирію-Пасха – це день, коли збігаються такі свята:

- а) Благовіщення і Різдво;
- б) Благовіщення і Пасха;
- в) Благовіщення і Хрестовоздвиження.

6. Ченцем Києво-Печерської лаври Іларіон став під іменем

- а) Нестора;
- б) Никодима;
- в) Никона.

7. Іларіон помер у віці

- а) 50 років;
- б) 80 років;
- в) 100 років.

8. Нестор-літописець жив:

- а) у другій половині Х – першій половині ХІ ст.;
- б) у другій половині ХІ- на початку ХІІ ст.;
- в) у другій половині ХІІІ ст.

9. Нестора-літописця було висвячено у сан

- а) митрополита;
- б) диякона;
- в) пресвітера.

10. Історичні твори у вигляді *хронік* називались на Русі

- а) літописами;
- б) романами;
- в) поемами.

11. Підстави вважати, що життя святих та “Повість временних літ” написані різними авторами, такі:

- а) твори підписані різними іменами;
- б) твори різняться за поглядами на історію Русі;
- в) твори різняться за стилем.

12. По смерті Нестор-літописець був похований

- а) у Видубецькому монастирі;
- б) у Дальніх печерах лаври;
- в) у Ближніх печерах лаври.

ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО АУДІОВАННЯ

Микола Костомаров

Микола Костомаров – видатний історик і мислитель, один із засновників Кирило-Мефодіївського братства, організації, з якої, власне, розпочався український суспільно-політичний рух.

Народився Микола Костомаров 1817 р. на Воронежчині. Батько майбутнього ученого, капітан, учасник штурму Ізмаїла суворовською армією, вийшовши у відставку, оселився у своєму маєтку. Він належав до старовинного дворянського роду, на свій час вважався людиною вельми освіченою, що, однак, не заважало йому бути жорстоким кріпосником. Уже в похилому віці він вибрав гарну кріпачку Тетяну і, готуючи її собі за дружину, вирядив до Москви для навчання у приватному пансіоні. Обвінчалися батьки Костомарова вже після народження Миколи.

Раптова смерть батька поставила родину в скрутне юридичне становище. Народжений поза шлюбом Микола вважався кріпаком покійного батька, тому перейшов у спадок його найближчим родичам, які щосили знущалися над одинадцятирічним хлопчиком. Невдовзі ці родичі запропонували вдові: в обмін на її частку спадщини – 14 тисяч десятин землі - вони відпустять хлопця на волю. Жінка без зволікань погодилась.

Закінчивши Воронежську гімназію, Микола вступив на історико-філологічний факультет Харківського університету.

Тогочасний Харків заслужено вважався центром розвитку нової української літератури. Батьком нової української прози називали харків'янина Григорія Квітку-Основ'яненка, українські байки писав ректор Харківського університету Петро Гулак-Артемівський. Навколо професора-славіста і літератора-романтика Ізмаїла Срезневського сформувався гурток студентів, захоплених збиранням української народної пісенної творчості. Вони сприймали фольклор як вираження народного духу, самі складали балади, пісні, вірші. У такій атмосфері навчався студент Костомаров. Дещо пізніше під псевдонімом Ієремія Галка Микола видав свої "Українські балади" та створив історичну драму "Сава Чалий".

Склавши магістерські іспити, Костомаров розпочав підготовку дисертації, присвяченої Брестській унії 1596 р. Однак роботу заборонило Міністерство народної освіти. Крім того, об'єктивне дослідження молодого історика викликало протести церковної влади. І, хоч праця вийшла в світ окремою книжкою, невдовзі прийшов наказ знищити увесь тираж.

Другу дисертацію Микола Костомаров підготував за півтора роки. Тема "Про історичне значення російської народної поезії" викликати ідеологічних нарікань не могла, тож дослідження було успішно захищене.

Микола Костомаров учителював у гімназії містечка Рівне на Волині, потім у Першій гімназії Києва. Згодом Микола Іванович почав викладати російську історію в Київському університеті.

Яскрава постать Миколи Костомарова, людини високоосвіченої і прогресивної, приваблювала багатьох молодих людей: В.Білозерського, П.Куліша, М.Гулака, О.Марковича. Узимку 1845 р. вони створили Кирило-Мефодіївське братство, до якого згодом приєднався і Т.Шевченко. Братчики прагнули перебудови суспільства на засадах християнського вчення про справедливість, рівність і волю. Ідейно-політичні засади й прагнення членів товариства були викладені в статуті та написаній М.Костомаровим "Книзі буття українського народу".

Більшість кирило-мефодіївців, у тому числі й сам Микола Костомаров, були людьми глибоко релігійними, тому їхній народницький пафос мав характер майже релігійної віри. Якщо М.Костомаров, М.Гулак, В.Білозерський були швидше слов'янофілами, ніж людьми, що сповідували українську ідею, то П.Куліш і Т.Шевченко утворювали патріотично-українське крило товариства.

Студент Петров, що винаймав квартиру в одному будинку з М.Гулаком, підслуховував розмови братчиків. Завівши з ними знайомство і увійшовши в довіру, він написав донос, який негайно переправили до Петербурга. Членів товариства було заарештовано і перепроваджено до столиці імперії для слідства.

За тиждень запротореному до Петропавлівської фортеці Миколі Костомарову дозволили побачення з його нареченою Аліною Крагельською. Саме перед арештом готувалося весілля. Тепер Костомаров боявся зв'язувати з Алініним своє, як він вважав, пропаще життя. Крагельська вийшла заміж за іншого.

Одночасно з Костомаровим був заарештований М.Гулак, а незабаром – П.Куліш, В.Білозерський, О.Маркович. Після проведеного в Петербурзі слідства їх було засуджено і всіх, за винятком Шевченка, без жорстокості.

Відбувши рік ув'язнення в Петропавлівській фортеці (де, до речі, він вивчив грецьку та іспанську мови), Костомаров був висланий до Саратова. Тут він завершив своє дослідження про Богдана Хмельницького.

Після заслання Микола Іванович побував у Німеччині, Швеції, Швейцарії, Франції та Італії. Повернувшись до Петербурга, продовжував наукову роботу. У Петербурзькому університеті він обійняв кафедру російської історії.

Довідавшись, що до Петербурга повернувся із заслання Тарас Шевченко, Микола Іванович негайно навідав товариша. Надзвичайно зворушливо описана їхня зустріч в “Автобіографії” Костомарова: “Майстерня Шевченка знаходилась поруч із академічною церквою. Це була простора й світла кімната, що виходила вікнами в сад. “Здрастуй, Тарасе”, - сказав я, побачивши Шевченка за роботою з олівцем у руці. Шевченко витріщив на мене очі, але не міг упізнати. Даремно я, все ще не називаючи себе на ім'я, нагадав йому обставини, що повинні були навести його на думку про те, хто перед ним. “От же говорив ти, що побачимося й будемо ще жити в Петербурзі, - так і сталося!” Це були Тарасові слова, вимовлені в III відділенні тоді, як після чергових ставок ми поверталися до своїх камер. Але Шевченко і по тому не міг здогадатись. Мабуть, я сильно змінився за роки розлуки з ним. Я нарешті назвав себе. Шевченко сильно розхвилювався, заплакав і почав обіймати мене й цілувати...”

З Аліною Крагельською Костомаров зустрівся після двадцятишестирічної розлуки. Він – так і не одружений і зовсім самотній, вона - удова і мати трьох дітей. Наступного року вони обвінчалися і десять років, до самої смерті Костомарова, прожили разом.

Разом із товаришами юних років П.Кулішем та В.Білозерським М.Костомаров створив і очолив петербурзьку українську “Громаду”. Підтримуючи тісні зв'язки з такими ж культурно-просвітницькими гуртками в Києві й інших містах, вони видавали журнал “Основа”.

М.Костомаров послідовно додержував ліберальних поглядів, не поділяючи радикальних поглядів Т.Шевченка, не бажаючи приєднуватися ні до революційного, ні до консервативного таборів. Цим він налаштував проти себе і тих, і інших.

Після викликаного студентськими заворушеннями 1861 р. закриття Петербурзького університету кілька професорів, у тому числі й М.Костомаров, у приміщенні Міської думи організували систематичне читання лекцій. Після заборони цих лекцій урядом М.Костомаров на знак протесту подав у відставку, чим викликав люту начальства. І хоч пізніше він двічі одержував запрошення очолити кафедру в Київському, а тоді й у Харківському університетах, однак Міністерство народної освіти дозволу на читання Костомаровим навчальних курсів уже не дало.

Здоров'я професора Костомарова слабшало, але духом він залишався незламний. Фатальними виявилися для нього дві події. Якимось, переходячи вулицю на Васильєвському острові, він був збитий візником. Наслідки травми відчувалися довго. На початку зими Костомарова, зануреного в роздуми, знову збив екіпаж. Невдовзі Миколи Івановича не стало.

Роль Миколи Костомарова в розвитку української й російської історіографії величезна. "Щира любов історика до Батьківщини може виявлятися тільки в строгій повазі до правди", - любив повторювати він (За Л.Семакою; 870 сл.).

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. По смерті батька Микола Костомаров потрапив у складне юридичне становище, тому що
  - а) не одержав спадщини після батька;
  - б) не мав дворянського звання;
  - в) як батьків кріпак відійшов у спадок його родичам.
2. З кріпацтва хлопчик був звільнений
  - а) матір'ю;
  - б) батьковим братом;
  - в) бабусею й дідусем.
3. Закінчивши гімназію, Микола вступив на
  - а) історико-філологічний факультет Київського університету;
  - б) історико-філологічний факультет Харківського університету;
  - в) філософський факультет Харківського університету.
4. Найперші твори М.Костомаров видав під псевдонімом
  - а) Ієремія Галка;
  - б) Борис Чайченко;
  - в) Павло Граб.
5. Предметом дослідження першої, незахищеної дисертації М.Костомарова стала
  - а) українська народнопісенна творчість;
  - б) доля Сави Чалого;
  - в) Брестська унія.
6. У Київському університеті М.Костомаров викладав
  - а) російську історію;
  - б) українську історію;
  - в) український фольклор.
7. Кирило-Мефодіївське товариство було створене
  - а) узимку 1840 р.;
  - б) узимку 1845 р.;
  - в) навесні 1848 р.
8. Якраз перед арештом Микола Костомаров готувався до весілля
  - а) з Ликерою Полусмак;
  - б) з Катериною Піуною;

в) з Аліною Крагельською.

9. Після ув'язнення в Петропавлівській фортеці кирило-мефодіївця М.Костомарова було вислано до

а) Орла;

б) Саратова;

в) Казані.

10. Разом з П.Кулішем та В.Білозерським М.Костомаров брав участь у виданні журналу

а) "Просвіта";

б) "Основа";

в) "Молода муза".

11. М.Костомаров послідовно додержував

а) радикальних поглядів;

б) консервативних поглядів;

в) ліберальних поглядів.

12. У відставку професор М.Костомаров подав з причини

а) погіршення здоров'я;

б) протесту проти утисків у зв'язку із студентськими заворушеннями 1961 р.;

в) протесту проти русифікаторської політики уряду.

У пошуках Трої

Дитинство Генріха Шлімана не було безхмарним. Він народився в невеликому німецькому селі. Коли йому сповнилося дев'ять років, померла мати, а суворого й грубого батька вигнали з посади пастора.

Лише єдиний спогад дитинства грів Генріхову душу: довгими зимовими вечорами батько переказував дітям історії з "Іліади", знаменитої поеми сліпого давньогрецького поета Гомера. Серце завмирало від розповідей про подвиги Гектора й Ахілла, про незрівнянну красу Єлени, через яку греки взяли в облогу Трою. Як же хотілося хлопчикові побільше дізнатися про могутність і славу Давньої Греції!

Чотирнадцятирічним Генріха віддали у помічники бакалійникові. Якось, вантажачи товар, він надірвався так, що в нього пішла горлом кров. Покинувши осоружну роботу, юнак пішки подався до Гамбурга, де всього за кілька днів закінчив розраховані на рік навчання бухгалтерські курси. Продавши годинник, Шліман сів на корабель, що йшов до Венесуели. Корабель потрапив у страхітливий шторм і потонув. Юного Шлімана разом ще з тринадцятьма пасажирами підбрало з крижаних хвиль судно, що, на щастя, проходило повз них. Бідолах довели до Голландії.

У Амстердамі Генріх прилаштувався бухгалтером. Саме тоді він почав виробляти в собі якості, завдяки яким він зміг досягти життєвої мети. Він жив аскетично, занурившись у навчання. Менше ніж за рік він оволодів голландською, французькою, іспанською, італійською, французькою,

португальською мовами. Нові знання допомогли йому влаштуватися на солідній імпортно-експортній фірмі. Після того, як він самостійно опанував російською в обсязі, що цілком давав змогу листуватися, 25-річний бізнесмен дістав посаду головного представника компанії в Санкт-Петербурзі.

Попросивши руку дівчини, яку він любив з дитинства, Шліман дізнався, що вона щойно вийшла заміж. Тяжко переживаючи, Генріх протягом кількох наступних років працював, як одержимий. Після смерті молодшого брата Шліман вирушив в Каліфорнію по спадщину і виявив, що братів партнер утік, прихопивши всі гроші. Та Шліман зміг відкрити власну фірму з продажу золота. Наскладавши 400000 доларів, він вирішив залишити Америку, жителі якої завжди здавалися йому вельми невихованими. Зворотний шлях ледь не виявився для нього фатальним. Провідники дорогою кинули подорожніх, багато з яких померло від голоду та пропасниці. У Генріха ж на пораненій нозі розпочалася гангрена. Та він вижив.

Повернувшись до Санкт-Петербурга, Шліман сколотив ще одне багатство на торгівлі фарбою. Робота була його життям. Часто Генріх ішов на ризик там, де інші діяли обережно, і завжди вигравав!

Кожну вільну хвилину бізнесмен Шліман віддавав... вивченню грецької мови. Тепер у нього було досить грошей на омріяні подорожі. Його захопила нова мрія – стати археологом. Він вирушив до грецького острова Ітаки, де організував любительську експедицію для проведення розкопок руїн замку улюбленого героя Одісея.

Неподалік від Константинополя, у місцині, що традиційно вважалася розташуванням колишньої Трої, Шліман почав розкопувати пагорб Гиссарлик. Вирішивши, що йому необхідно одружитись із гречанкою, він заходився розшукувати молоду й гарну дівчину, котра любила б Гомера і потребувала б коштів. Друзі познайомили його з 17-річною дочкою афінського торговця мануфактурою Софією Енгастроменос. Перша зустріч із Софією перетворилася для неї на екзамен. Запитань було три: чи не хоче вона вирушити в мандри, чи відома їй дата в'їзду імператора Адріана до давніх Афін, чи знає напам'ять щось із Гомера. Відповіді задовольнили Шлімана. Додатковим питанням було: "Чому ви погодилися вийти за мене заміж?" Почувши, що причина її згоди крилася в багатстві нареченого, Генріх трохи образився, але невдовзі заспокоївся, розчулений щирістю своєю обранниці.

Найперші розкопки завершилися повним розчаруванням. Друга і третя спроби також не увінчались успіхом. Під час третьої експедиції у травні 1873 року було знайдено скарб з 10 000 золотих предметів, що, на думку Шлімана, складали скарб останнього царя Трої Пріама.

Генріх Шліман таємно вивіз знайдені речі до Греції, де родичі Софії сховали дорогоцінні келихи, діадеми й сережки по своїх фермах. Турецький уряд, який, уперто ігноруючи прохання дослідника, так і не дав дозволу на розкопки, тепер виявив глибоке обурення. Шліман стверджував, що він, усупереч байдужості чиновників, самотужки врятував спадщину Трої від розграбування. Турецький уряд звернувся з позовом на Шлімана до

грецького суду. Дослідник тим не переймався: він уже розпочав розкопки на іншому пагорбі, де виявив стародавнє поховання з чудовими золотими прикрасами.

Останні десять років Генріх Шліман прожив у своєму афінському будинку. Дехто з учених висловлював сумніви, щодо історичної достовірності його знахідок, проте сам він був у ній твердо переконаний.

Та незважаючи на шалений успіх, Шлімана очікувала трагічна кончина. Якось, перебуваючи у справах у Неаполі, він знепритомнів посеред людної площі. Оскільки не мав фз собою документів і грошей, його прийняли за жебрака і не надали жодної медичної допомоги. Коли Шлімана розшукав його особистий лікар було вже надто пізно: Генріха паралізувало, він втратив мову. Врятувати його не змогли.

Генріх Шліман помер у грудні 1890 р., трохи не доживши до шістдесятидев'ятиліття. Подолавши величезні життєві перешкоди, цей чоловік досяг своєї мети: працею нажив колосальне багатство, зажив всесвітньої слави і завоював кохання прекрасної жінки (З кн. *“Великі таємниці минулого”*; 760 сл.).

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Душу Генріха Шлімана грів єдиний спогад дитинства:

- а) спів матір'ю народних пісень;
- б) переказування батьком історій з “Іліади”;
- в) читання книжок про пригоди й мандри.

2. Помічником бакалійника Генріх став

- а) дванадцятирічним;
- б) чотирнадцятирічним;
- в) вісімнадцятирічним.

3. Роботу юнак покинув через те, що

- а) вона була йому нецікава;
- б) він надірвався;
- в) його не влаштувала платня.

4. Бухгалтерські курси юнак закінчив у місті

- а) Нюрнберг;
- б) Гамбург;
- в) Лейпциг.

5. Після аварії корабля Генріх опинився

- а) у Туреччині;
- б) у Швеції;
- в) у Голландії.

6. Посаду головного представника компанії в Санкт-Петербурзі 25-річний Шліман отримав через те, що

- а) мав зв'язки серед російських чиновників;
- б) самотужки пристойно оволодів російською мовою;
- в) був кваліфікованим фінансистом.

7. Власну фірму з продажу золота Шліман відкрив
- а) на Алясці;
  - б) на Камчатці;
  - в) у Каліфорнії.
8. Найпершу любительську експедицію для проведення розкопок Шліман організував
- а) на острові Ітака;
  - б) на острові Корсика;
  - в) на острові Борнео.
9. Знайдений Шліманом у Туреччині скарб з 10 000 золотих предметів належав, на думку дослідника,
- а) троянцеві Ахіллу;
  - б) грекові Одіссею;
  - в) останньому царю Трої Пріаму.
10. Виявлений скарб Шліман відвіз до Греції, що була батьківщиною.
- а) його матері;
  - б) його дружини;
  - в) його найкращих друзів.
11. Сумління Шлімана перед урядом Туреччини було чистим, оскільки він
- а) провадив археологічні розкопки власним коштом;
  - б) сплатив до державної казни вартість вивезеного скарбу;
  - в) всупереч байдужості чиновників, самотужки врятував спадщину Трої від розграбування.
12. Мети свого життя Генріх Шліман досяг завдяки таким рисам, як
- а) відчайдушність, нерозважливість, авантюризм;
  - б) хитрість, пристосовництво, жадібність;
  - в) бажання і вміння вчитися, наполегливість, сила волі.

ЧИТАННЯ МОВЧКИ

ТЕКСТИ ДЛЯ НАВЧАЛЬНОГО ЧИТАННЯ МОВЧКИ

Микола Святоша

Більшості киян відомо, що місцевість, де схрещується Житомирське шосе, колії Південно-Західної залізниці та Печерсько-Святошинська лінія столичного метрополітену, має назву Святошин. Про колишній дачний статус цієї місцевості сьогодні нагадують лише поодинокі, поруйновані часом садибні будиночки та старезні сосни.

Чому саме “Святошин”, можуть розповісти лише краєзнавці. Вважається, що колись ця земля належала князеві Миколі Святоші, який добровільно прийняв чернецтво, кілька десятків років жив у Києво-Печерській лаврі і там похований.

Історії відомо не так багато правителів, котрі зреклися влади власною волею. На Русі луцький (а не чернігівський, як його часом помилково називають) князь Святослав у переліку таких володарів став першим. Ім'я Микола князь отримав під час постригу в ченці 1106 р. Прізвиськом Святоша його нарекли, ймовірно, в юнацькі роки – воно відображало глибоку релігійність князя і до того ж було співзвучним його мирському імені Святослав.

Перша літописна згадка про Святошу датується 1099 роком: ім'я його наводиться у переліку князів, що брали участь у нескінченних тодішніх усобицях. Наступна згадка про постриг князя під іменем Миколай з'являється в літописі через сім років.

Що спонукало удільного князя зректися престолу? Чому він не відійшов від світу, просто усамітнившись у княжих покоях наодинці з книгами?

Сьогодні, на початку ХХ століття, нам навіть важко уявити, від чого відмовився князь. Проте зрозуміти відмінність між життям володаря і звичайного монаха ми в змозі.

Не слід забувати, що поряд з християнством на Русі ще довго співіснувало язичництво. У ситуації двовір'я утвердженню християнства могло сприяти лише дійсне служіння Богові й найчистіше повсякденне життя ченця. Печерський монастир був тим кришталевим джерелом, з якого живильним потоком розтікався струмінь істинної віри.

Рішення князя піти до монастиря для його рідних стало, найімовірніше, несподіванкою. Життя Микола Святоша обрав для себе нелегке: протягом перших шести років новий печерський чернець не мав навіть власної келії. Колишній князь виконував найтяжчу роботу: рубав дрова і на плечах носив їх до кухні. Збірка оповідань про ченців “Києво-Печерський патерик” відзначає, що Святошу ніхто ніколи не бачив без роботи.

Як вважають дослідники, виснажлива фізична праця була для князя важкою подвійно, бо за статурою він був людиною слабкою, а зріст мав значно нижчий за тогочасний середній.

Поведінка князя викликала повагу. До преподобного Миколи Святоші потягнулися люди, і часто вони приходили не з порожніми руками. Але так само, як і власні, привезені з Луцька, кошти і речі, все, що приносили йому, він віддавав жебракам та на зведення і облаштування церкви. Врешті, над головними монастирськими ворітьми коштом Миколи Святоші було збудовано церкву в ім'я Святої Трійці, яка, у ХVІІІ ст. була перебудована у стилі українського бароко. Вона й по сьогодні прикрашає вхід на територію Києво-Печерської лаври. Кияни називають її Троїцькою надбрамною церквою. Тоді це була друга після Успенського собору кам'яна споруда Печерського монастиря і сьома кам'яна споруда в Києві. За переказами, князь власними руками викопав яму для фундаменту церкви і брав участь у її будівництві.

Закладення нової кам'яної церкви, безперечно, мало для Миколи Святоші символічне значення. Адже він був онуком князя київського і чернігівського Святослава – сина Ярослава Мудрого. Святослав же отримав

ім'я Благочестивого за те, що 1073 р заснував Велику церкву Печерську – Успенський собор.

Серед добродійних справ Миколи Святоші – й заснування біля збудованої ним Святої брами Больничного монастиря. Це була, мабуть, найперша лікарня середньовічного Києва. Можна припустити, що й сам Микола Святоша володів певними медичними знаннями та вміннями. Щоправда, найчастіше лікував преподобний не настоями трав і мікстурами, а власною духовною силою та святістю, про що з побожністю оповідається у Києво-Печерському патерику.

Авторитет незвичайного ченця впливав і на події мирського життя. 1142 р. на прохання великого князя київського Всеволода він провів успішні переговори між його братами і своїми родичами, які саме розпочинали боротьбу за перерозподіл земель. Цим загасив у зародку початок громадянської війни. Можливо, подібні дипломатичні місії Микола Святоша виконував не раз.

Історики вираховували, що того ж таки 1142 або наступного року Микола Святоша закінчив свій земний шлях. Поклали преподобного у Ближніх печерах, де його мощі почивають і сьогодні. У XVIII ст. стараннями митрополита Петра Могили Микола Святоша був канонізований. День його пам'яті відзначають 14 жовтня (за старим стилем) *(За Д. Степановичем; 665 сл.)*.

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Під іменем Миколи Святоші історії відомий Святослав -
  - а) князь київський;
  - б) князь чернігівський;
  - в) князь луцький.
2. Прізвисько князя *Святоша* пояснюється тим, що
  - а) воно передалося у спадок;
  - б) воно відображало його релігійність і було співзвучне імені *Святослав*;
  - в) воно було дане вже в монастирі за праведність.
3. Перша літописна згадка про Святошу датується
  - а) 1099 роком;
  - б) 1120 роком;
  - в) 1142 роком.
4. Про життя Миколи Святоші оповідає
  - а) “Слово о полку Ігоревім”;
  - б) “Повість временних літ”;
  - в) “Києво-Печерський патерик”.
5. За легендою, коштами Миколи Святоші було збудовано
  - а) Софійський собор;
  - б) Троїцьку надбрамну церкву Печерського монастиря;
  - в) Успенський собор печерського монастиря.

6. Дід Миколи Святоші Святослав отримав ім'я Благочестивого за те, що заснував
- а) Десятинну церкву в Києві;
  - б) Золоті ворота в Києві;
  - в) Успенський собор Києво-Печерського монастиря.
7. Микола Святоша уславився ще й тим, що заснував
- а) бібліотеку Києво-Печерської лаври;
  - б) лікарню Києво-Печерської лаври;
  - в) школу Києво-Печерської лаври.
8. Микола Святоша виконував дипломатичні місії,
- а) проводячи успішні переговори між князями;
  - б) виїжджаючи як посол до інших держав;
  - в) супроводжуючи великого київського князя як радник.
9. Свій земний шлях преподобний Микола Святоша закінчив
- а) 1094 року;
  - б) 1142 року;
  - в) 1150 року.
10. Моці преподобного були покладені
- а) у Ближніх печерах;
  - б) у Дальніх печерах;
  - в) на цвинтарі Видубецького монастиря.
11. Слово *канонізований* має таке значення:
- а) згаданий у літописі;
  - б) оспіваний у народних піснях;
  - в) зарахований до чину святих.
12. У XVIII ст.. Микола Святоша канонізований стараннями
- а) філософа Григорія Сковороди;
  - б) митрополита Петра Могили;
  - в) гетьмана Петра Калнишевського.

Київська князівна, французька королева

“Тестем Європи” нарекли Ярослава Мудрого сучасники. Усі дев'ять Ярославових дітей - шість синів і три доньки - вступили в династичні шлюби. Наша розповідь про одну з Ярославен, про Анну.

З-поміж сестер Анна була найвродливіша. Від бабці Рогніди перейняла гордовитий норов. Від батька – любов до книг. Як і брати, любила полювати. Звісно, її цікавила не здобич. Вабила гонитва за звіром, коли вітер шумів у вухах, а гілки шмагали обличчя. Тоді в руській Діані прокидалася й нуртувала кров предків – і скандинавських лицарів, і слов'янських воїнів.

Яким було її життя? Київ, дівочий терем поряд з батьківським палацом, лови у Вишгороді, сестри-голубоньки.... Та мудрий Іларіон навчав її: прийде час, і великий князь Ярослав її долю вирішить своєю волею і потребою держави.

Побралися старші брати. Одна по одній покинули родинне гніздо сестри. Єлизавета стала норвезькою королевою, Анастасія наділа корону королеви Угорщини. Надійшла черга Анни.

Чи знала засватана королем франків князівна Анна, що з батьками прощається назавжди? Їй, єдиній з Ярославен, випав жереб іти заміж без любові, без найменшого уявлення про свого обранця (це слово тут втрачає свій зміст). Її наречений Генріх був королем держави, яка прагнула започаткувати відносини з Руссю для посилення противаги в боротьбі з германським королем, нормандським герцогом і папою римським. Русь же хотіла заручитися підтримкою франків для протистояння своїм ворогам. Чого ж на тлі цієї політичної гри була варта доля однієї людини?

...Отримавши звістку про приїзд нареченої, король миттєво помчав їй назустріч. Ми не маємо свідчень про цей, безперечно, найромантичніший епізод біографії нашої землячки. Дослідники “підкидають” єдину версію - розчарування Анни й прихильність до неї Генріха.

Хай там що, Анна пам'ятала батьків наказ: її обов'язок – жити для добра Русі. Вона коронувалася у Реймсі, старовинній столиці франків. Присягу на вірність Франції королева Анна складала на Євангелії, привезеній нею з Києва. На цій книзі з бібліотеки Ярослава Мудрого аж до подій Великої французької революції присягалися потім усі французькі королі...

Перша освічена жінка на французькому престолі, Анна, по суті, стала співправителькою держави.

Бог послав їй трьох синів – Філіппа, який став 39-м королем Франції й правив державою 48 років, Роберта (він помер у 14-річному віці) та Гуго. Після Філіппа династія мала продовження в особах ще 10 королів, прямих нащадків Анни.

Подружнє життя Анни Ярославни тривало 11 років. По смерті 52-річного короля Генріха, згідно з його заповітом, вона стала опікуншею восьмирічного короля Філіппа. Змучена придворними інтригами, оточена хижакими васалами, Анна, як мудра жінка, розуміла, що їй, іноземці, не керувати країною навіть на правах регента.

Залишивши старшого сина в Парижі, Анна усамітнілась у королівській резиденції, у містечку Скенлісі, за 40 км від столиці. Від життя молода вдова не чекала нічого несподіваного...

Рауль III граф де Крепі і де Валуа був наймогутнішим після короля Франції. Непокірний васал Генріха, колись він очолював опозицію проти покійного короля. І саме такий чоловік закохався в Анну!

Закон, церква, придворний етикет – усе було проти їхнього щастя. Як королева-вдова Анна не мала права виходити заміж за підданого свого чоловіка й сина. Рауль був одружений. Та любов, спалахнувши в їхніх серцях, відмела страх перед судом – і людським, і Божим.

Рауль розіграв викрадення Анни. Привіз “полонянку” до свого замку, де підкуплений і заляканий кюре обвінчав закоханих. У злагоді й любові промайнуло 12 років. Після смерті Рауля Анна повернулася до двору. Повнолітній Філіпп уже 8 років правив державою.

Рік смерті Анни, як і місце її поховання, невідомі. Принісши королівську корону на вівтар любові, Анна пішла з життя як графиня де Валуа. Отож, поховали її відповідно до нового, некоролівського сану. Але і для нас, і для французів Анна Ярославна назавжди залишиться княжною Київською, королевою Французькою (За Н.Крутенко; 590 сл.).

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. "Тестем Європи" сучасники нарекли

- а) Данила Галицького;
- б) Ярослав Мудрого;
- в) Володимира Мономаха.

2. Сестри Анни стали королевами

- а) Швеці та Угорщини;
- б) Норвегії та Швеції;
- в) Норвегії та Угорщини.

3. Наставником Анни був

- а) митрополит Іларіон;
- б) митрополит Петро Могила;
- в) митрополит Іон Борецький.

4. Руською Діаною Анну названо за іменем мужньої богині полювання

- а) у давніх греків;
- б) у давніх римлян;
- в) у давніх єгиптян.

5. За короля франків Анна вийшла заміж

- а) із щирої любові;
- б) з батькової принуки;
- в) з політичних потреб держави.

6. Книга, на якій присягалася королева Франції Анна, зветься

- а) Остромирова Євангелія;
- б) Пересопницька Євангелія;
- в) Реймська Євангелія.

7. Королева Анна мала

- а) двох синів;
- б) трьох синів;
- в) п'ятьох синів.

8. По смерті короля Генріха Анна усамітнилася

- а) у Луврі;
- б) у Скенлісі;
- в) у Парижі.

9. До шлюбу з графом де Валуа Анну спонукало

- а) бажання помститися французькому дворові;
- б) бажання кинути виклик європейським королівським дворам;
- в) кохання.

10. Удова не мала права вийти заміж за графа Валуа, тому що

- а) він міг би претендувати на королівський престол;
- б) він міг би зазіхати на частину королівської казни;
- в) він був підданим чоловіка й сина Анни.

11. Рік смерті і місце поховання Анни невідомі, оскільки

- а) жінок при французькому дворі ховали без почестей;
- б) син Філіпп заборонив віддавати матері почесі;
- в) вона пішла з життя не як королева, а як графиня де Валуа.

12. У світову історію Анна увійшла як

- а) найвродливіша з-поміж усіх європейських князівен;
- б) найосвіченіша на свій час європейська королева;
- в) жінка, яка кинула виклик умовностям королівського двору.

ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ЧИТАННЯ МОВЧКИ

Олександр Потебня

У середині ХІХ ст. на передові рубежі вийшла українська філологія. Найавторитетнішим її представником був Олександр Панасович Потебня, якого однаковою мірою можна вважати і мовознавцем, і філософом – філософом мови.

Олександр Потебня походив з українського дворянського роду. Народився він у родині штабс-капітана на Полтавщині. Хлопчиком не виповнився й двох років, коли батьки переїхали до Ромен. Відмінно закінчивши гімназію, Сашко вступив на юридичний факультет Харківського університету, проте вже наступного року перевівся на історико-філологічний факультет.

По закінченні університету (дисертацію було захищено на тему “Перші роки війни Богдана Хмельницького”) Олександр викладав у Харківській гімназії, тоді повернувся до університету для наукової праці.

Дослідницькі інтереси молодого вченого зосереджувалися в галузі слов’язознавства. Гострі дискусії у той час викликало питання про місце у системі слов’янської спільноти українців. Офіційна російська наука не визнавала українців окремим народом, тоді як українські вчені, в тому числі й найавторитетніші (серед них М.Костомаров і М.Максимович) відстоювали тезу про те, що український народ ніяк не є менш особливим народом, аніж російський, польський, чеський чи болгарський.

Олександрові Потебні вдавалось одночасно плідно працювати в найрізноманітніших сферах науки, переважно на перетині мовознавства, філософії та історії. Підтвердженням цього стала публікація 1862 р. його праці “Думка й мова”. Ця робота відразу поставила двадцятисемирічного науковця врівень із провідними філологами тієї доби.

Мову О.Потебня розглядав як механізм, що породжує думку, і відокремлював її від мовлення. Під мовою він розумів сукупність засобів, за допомогою яких створюються тексти. Мовленням, на його думку, є сам процес слухання, говоріння, писання.

На думку О.Потебні, у мові споконвічно закладено творчий потенціал, що містить досвід народу, який її створив.

Особливу увагу науковець приділяв фольклору та етнографії. Для харківського мислителя мова не була чимось ізольованим: вона була нерозривно пов'язана з культурою народу. Була витвором народного духу і водночас тим, що зумовлює специфіку світосприймання та світогляду кожного народу.

Зрозуміло, що осторонь соціально-політичних проблем народу Олександр Потебня бути не міг. І хоч безпосередньої участі в революційно-демократичній діяльності, що саме розгорнулася серед студентської молоді Харкова й Києва, він не брав, все ж був активним членом Харківської громади, брав участь у фольклорних експедиціях у Полтавській та Харківській губерніях. Саме тоді О.Потебня узявся до віршованого перекладу українською мовою Гомерової “Одіссеї”, розпочав редагування й публікації творів українських класиків першої третини ХІХ ст. – Г.Квітки-Основ'яненка та П.Гулака-Артемівського.

Характерною для тієї доби стала трагічна доля молодшого брата Олександра, підпоручика Андрія Потебні, який у переддень польського повстання (1863-64 рр.) організував і очолив комітет російських офіцерів у Польщі. Члени комітету підтримали ідеї повстанців і з початком бойових дій перейшли на їхній бік. Перебуваючи у перших лавах борців, Андрій загинув у бою.

Погляди брата викликали схвалення Олександра. Доля Андрія, безумовно, кинула тінь на його подальшу кар'єру. Усі наступні роки життя О.Потебня перебував під наглядом поліції. Від прямих переслідувань врятувало те, що на момент повстання Олександр перебував у науковому відрядженні за кордоном.

У Берлінському університеті науковець вивчав санскрит, порівнюючи його з іншими відомими йому індоєвропейськими мовами: старослов'янською, давньогрецькою, латиною. Мандруючи Європою, він удосконалив раніше опановані ним чеську, словацьку і сербо-хорватську мови.

Після повернення з-за кордону О.Потебня захистив докторську дисертацію і став професором історії російської мови і літератури Харківського університету. Невдовзі його обрали членом-кореспондентом Петербурзької академії наук.

Олександр Панасович Потебня – автор численних праць із мовознавства, фольклористики, літературознавства, етнографії, низки досліджень про походження мови, в галузі фонетики, граматики й етимології української та російської мов. Праці науковця та його учнів було визнано в авторитетних колах лінгвістів усього світу.

Зовсім в іншій сфері, ніж у батька, виявився талант його сина – Олександра Олександровича Потебні, провідного ученого-електротехніка, професора Томського, пізніше Харківського електротехнічних інститутів.

Світові він відомий як автор праць з теорії електричних машин, переважно електродвигунів.

У науково-філософському плані Олександр Панасович Потебня значно випередив свій час. Загостривши питання про співвідношення мови і мислення, мови і мовлення, харківський учений підготував ґрунт для вирішення багатьох проблем, що постали перед світовою наукою пізніше. Ідеї ученого щодо зв'язку особливостей кожної мови із особливостями психології й культури народу-творця цієї мови дістали розвиток у працях багатьох видатних учених світу. Останнім часом праці О.Потебні викликають дедалі більший інтерес філософів та лінгвістів (За Л.Семакою; 570 сл.).

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Предметом вивчення науки *філології* є

- а) найзагальніші закони розвитку природи, суспільства і мислення;
- б) мова і література певного народу або групи народів;
- в) закономірності словесної та музичної народної творчості.

2. О.Потебня народився

- а) на Харківщині;
- б) на Полтавщині;
- в) на Волині.

3. На історико-філологічний факультет студент Харківського університету О.Потебня перевівся з факультету

- а) медичного;
- б) фізико-математичного;
- в) юридичного.

4. Дослідницькі інтереси молодого вченого зосереджувалися в галузі

- а) історії;
- б) політології;
- в) слов'янознавства.

5. Врівень із провідними філологами свого часу О.Потебню поставила його праця

- а) “Про зв'язок деяких уявлень в мові”;
- б) “Думка й мова”;
- в) “Мова і народність”.

6. О.Потебня брав участь у фольклорних експедиціях

- а) у Волинській та Київській губерніях;
- б) у Київській та Полтавській губерніях;
- в) у Полтавській та Харківській губерніях.

7. О.Потебня є автором перекладу українською мовою

- а) “Одіссеї” Гомера;
- б) “Іліади” Гомера”;
- в) “Енеїди” Вергілія.

8. Брат мовознавця, підпоручик Андрій Потебня, загинув

- а) під час Кавказької війни;

б) під час польського повстання;

в) під час Кримської війни.

9. Прямих переслідувань у зв'язку з поглядами брата Олександр уник через

а) офіційне засудження ним братового вчинку;

б) незнання братових переконань і політичної діяльності;

в) закордонне відрядження під час трагічних подій.

10. У Берлінському університеті науковець вивчав

а) давньогрецьку мову;

б) латинську мову;

в) санскрит.

11. Талант сина мовознавця – Олександра Олександровича Потебні виявився

а) у механіці;

б) в електротехніці;

в) у кібернетиці.

12. О.П.Потебня – автор численних праць

а) з мовознавства, літератури, історії України;

б) з фольклористики, етнографії, історіографії;

в) з мовознавства, фольклористики, літературознавства, етнографії.

Опанас Маркович

В історію української культури Опанас Маркович увійшов як фольклорист, етнограф та музикознавець. І хоча доля відміряла йому недовгий вік – усього 55 років, на теренах україністики він устиг зробити чимало. Його перу належать праці “Описание Малороссии” та “Записки о дворянском сословии Черниговской губернии”, які свого наукового значення не втратили й до сьогодні. Фольклорно-етнографічні дослідження Марковича друкувалися у виданнях істориків Володимира Антоновича, Михайла Драгоманова, Амвросія Метлинського. Він написав музику до “Наталки Полтавки” Івана Котляревського, оперу “Чари”, яку критика оцінювала досить високо.

У рік закінчення університету (1846 р.) Опанас Маркович увійшов до Кирило-Мефодіївського братства. У 1847 році за участь у діяльності братства та знайдене під час обшуку “стихотворение возмутительного содержания” (йдеться про твір Тараса Шевченка “І мертвим, і живим...”) Марковича на три роки висилають до міста Орла під нагляд поліції.

Тут, в Орлі, у будиночку Катерини Мордовіної, Маркович зустрівся з Машею Вілінською, яка пізніше стала його дружиною. Хіба ж міг не зачарувати Опанас дівчину віртуозною грою на фортепіано та м'яким своїм баритоном? Та й кого могло залишити байдужим його виконання під власний акомпанемент народних українських пісень?

П'ять разів зверталася двоюрідна сестра Марковича до губернатора Орла з проханням скоротити термін Опанасового заслання. І тільки останнє,

підкріплене втручанням впливових людей прохання було почуте. 1850 року Маркович повертається в Україну, якийсь час живе в старшого брата-лісника, та вже через рік лине до Орла, щоб одружитися з Марією Вілінською.

Молоду дружину Опанас привозить на рідну землю. Із щирим захопленням подружжя поринає у збирання та вивчення фольклорних матеріалів. Пізніше зібрані Марковичами матеріали увійшли до збірки М.Номиса “Українські приказки, прислів'я і таке інше” (1864 р.).

Марковичі оселяються в Чернігові. Опанас Васильович працює коректором, а фактично редактором “Черниговских губернских ведомостей”, дружить з байкарем Леонідом Глібовим, організовує аматорський драматичний гурток, з часом реформований у “Чернігівське музично-драматичне товариство”. На жаль, недружні стосунки Марковича з редактором газети змушують його звільнитися з роботи.

Марковичі переїжджають до Києва. Тут Опанас Васильович працює бухгалтером Київської палати державного майна, згодом, звільнившись, з головою поринає у складання “Словника української мови”, яке здійснюється під керівництвом П.Білецького-Носенка.

Чернігівський поміщик Василь Тарновський, рятуючи родину Марковичів від злиднів, запросив Опанаса в свій маєток Качанівку зробити статистичний опис своєї славетної колекції старожитностей. Це був найплідніший період в науковій діяльності Марковича: практично увесь вільний час він разом із дружиною займається збиранням фольклору.

Закінчивши опрцювання колекції Тарновського, Опанас Васильович влаштовується на посаду вчителя географії Немирівської гімназії. Крім педагогічної діяльності, він провадить значну культурно-освітню роботу. До речі, саме в Немирові було здійснено постановку опери “Наталка Полтавка” на його музику.

З 1858 до 1861 рр. О.Маркович живе в Києві, Чернігові, Орлі, Москві, Петербурзі, де зустрічається з давнім знайомим Пантелеймоном Кулішем і в квітні 1861 року організовує концерт, присвячений пам'яті Кобзаря, а зібрані гроші віддає Шевченковим родичам.

Повернувшись в Україну, Маркович не полишає збирання фольклору. “Я коло пословиць мордююсь і вже мовби й начисто йде, - пише він у листі. – Як скінчу, за музику пісень візьмуся”. А ось рядки з іншого листа: “Сам живу, без сім'ї, та уже і не приїдуть, грошей у них і в мене нема, зима надходить...”

Останні роки життя Опанаса Марковича пов'язані з Черніговом. Саме тут він познайомився із співачкою Меланією Загорською, яка виконувала головну партію в його опері “Чари”. На жаль, партитура опери не збереглася. Меланія стала Опанасові Васильовичу вірною подругою.

Помер Опанас Маркович на 55-му році життя від сухот. Оцінюючи його заслуги перед Україною, журнал “Киевская старина” написав: “Пішла з життя благородна і талановита людина, сіяч добра, краси і науки” (За М.Кучинським; 560 сл.).

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. В історію української культури Опанас Маркович увійшов як
  - а) письменник, етнограф і фольклорист;
  - б) історик, композитор і фольклорист;
  - в) фольклорист, етнограф і музикознавець.
2. Доля відміряла Марковичу
  - а) 40 років життя;
  - б) 55 років;
  - в) 75 років.
3. Слово *україністика* має таке значення:
  - а) сукупність наук, що вивчають мову, літературу та культуру українського народу;
  - б) стислий виклад історії України;
  - в) стислий огляд українського фольклору й етнографії.
4. Значення слова *фольклористика* таке:
  - а) наука про психологічні особливості народу;
  - б) наука про народний побут;
  - в) наука про усну народну творчість.
5. Під час обшуку у справі Кирило-Мефодіївського братства у О.Марковича було знайдено
  - а) поему Т.Шевченка “Сон”;
  - б) послання Т.Шевченка “І мертвим, і живим...”;
  - в) поему Т.Шевченка “Кавказ”.
6. Після закінчення слідства у справі Кирило-Мефодіївського товариства О.Марковича заслали під нагляд поліції
  - а) на Кавказ,
  - б) на Кос-Арал;
  - в) до міста Орла.
7. Дівоче прізвище дружини О.Марковича
  - а) Лариса Косач;
  - б) Марія Вілінська;
  - в) Марія Загірня.
8. У Києві О.Маркович брав участь у складанні “Словника української мови” під керівництвом
  - а) Бориса Грінченка;
  - б) Павла Білецького-Носенка;
  - в) Володимира Даля.
9. У Немирівській гімназії О.Маркович обіймає посаду
  - а) учителя літератури;
  - б) учителя історії;
  - в) учителя географії.
10. У Немирові О.Маркович здійснює постановку опери
  - а) “Енеїда”;
  - б) “Наталка Полтавка”;

в) “Тарас Бульба”.

11. У квітні 1861 р. О.Маркович організовує концерт, присвячений пам’яті

а) І.Котляревського;

б) Т.Шевченка;

в) Л.Глібова.

12. “Пішла з життя благородна і талановита людина, сіяч добра, краси і науки”, - писав про О.Марковича у некролозі журнал

а) “Киевлянин”;

б) “Киевские ведомости”;

в) “Киевская старина”.

Михайло Остроградський

Париж вирував, Париж клекотав боями. На одну з барикад насідали національні гвардійці. Повстанці відстрілювались, відтягували пораних і вбитих, намагались укріпити барикаду.

І тут з’явився височенний чоловік. Ось він підхопив шафу і поніс, щоб затулити пробоїну барикади. Поруч вибухнув снаряд – і велет упав. Кілька повстанців кинулись до нього.

- Хто ти й звідки?

- З України. Остроградський. Нічого не бачу...

Михайло Остроградський так і не дізнався, хто переніс його до готелю. Покоївка обмила кров, викликала лікаря.

За кілька днів він бачив на праве око. Повернути зір лівому не вдалося.

За кілька днів його запросили до посольства, передали наказ імператора повернутися до Росії, ще й гроші на дорогу видали. Довелося їхати. Від повної сліпоти його врятувало тривале лікування в Ризі.

Михайло Васильович Остроградський народився 1801 року в селі Пашенній на Полтавщині в дворянській родині. Дитинство минало серед селянських дітей. Хлопчик говорив їхньою мовою, знав безліч пісень. З-поміж своїх ровесників вирізнявся хіба тим, що мав дивовижну пристрасть усе вимірювати: дерева, вози, глибину ям... Для цього завжди носив у кишені довжелезну мотузку. Батьки мали клопіт: розшукуючи сина, мусили перевіряти всі криниці села.

Навчання Михайло розпочав у Полтавському будинку виховання для дітей бідних дворян (до речі, серед його вчителів був Іван Петрович Котляревський), продовжив – у гімназії. Потім батько вирішив прилаштувати сина в один із гвардійських полків. Двометровий зріст, неабияка фізична сила й гучний голос гарантували Михайлові успішну військову кар’єру.

І стати б йому військовим, якби дорогою не заїхали до Михайлового дядька. Той переконав-таки, що краще вступити до Харківського університету.

Так Михайло Остроградський став студентом відділення фізичних та математичних наук. І дивовижно – точні науки він розумів з одного натяку! Успіхи були вражаючі. Остроградський зрозумів: математика – не просто дивовижний світ логічних умовиводів, вона – засіб пізнання людиною сил

природи! Навчання Остроградський продовжив у Парижі. Математична обдарованість юнака з України привернула увагу багатьох французьких учених. Один з математиків навіть викупив Михайла з боргової в'язниці, куди студента запроторили за несплату грошей за помешкання.

У Парижі Остроградський формується як учений, його авторитет набуває такої ваги, що він не тільки починає викладати математику, а й очолює кафедру в одному з коледжів. Михайло задумує фундаментальний трактат з математичної фізики з узагальненням результатів математичного природознавства.

І тут його викликають у Росію, де обирають екстра-ординарним академіком і призначають професором аналітичної механіки та астрономії. Учений досягає видатних результатів. До всіх підручників математичного аналізу і математичної фізики увіходить формула Остроградського – Гаусса, хоча загальновідомо, що Остроградський вивів її першим.

Науковця обирають членом Академії наук у Нью-Йорку, Національної Академії в Римі, Туринської та Паризької академій. Він стає почесним членом багатьох університетів та наукових товариств.

Остроградський любив і знав літературу й мистецтво. Улюбленим його письменником був Тарас Шевченко. Цих двох геніїв українського народу єднала багаторічна дружба. Шевченко згадує про Остроградського у повісті “Художник”, а також на сторінках щоденника.

Майже щоліта Михайло Васильович приїжджав на Полтавщину, аби відпочити в рідних місцях, наслухатися українських пісень. Тут він черпав сили для наукової роботи.

У серпні 1861 року після купання у річці в Остроградського утворився нарив. Було зроблено операцію. Відчувши себе здоровим, учений вирушив до Петербурга. Проте хвороба ускладнилась, довелось зупинитися в Полтаві. Тут 1 січня 1962 р. Михайла Васильовича не стало.

Смерть його стала величезною втратою для вітчизняної науки. І хоч видатний українець так і не встиг на повну силу розкрити потенціал свого генія, зроблене ним і досі вражає світ (За А.Конфоровичем, М.Сорокою; 540 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Дитинство Михайла Остроградського минало
  - а) на Київщині;
  - б) на Харківщині;
  - в) на Полтавщині.
2. Хлопчиком майбутній математик мав дивовижну пристрасть:
  - а) все записувати у щоденник;
  - б) все вимірювати мотузкою;
  - в) все малювати фарбами.
3. Навчання Михайло розпочав у
  - а) Харківській гімназії;

- б) Київській гімназії;
в) Полтавському Будинку виховання для дітей бідних дворян.
- 4.** Серед учителів Михайла Остроградського був письменник
а) Іван Котляревський;
б) Григорій Квітка-Основ'яненко;
в) Євген Гребінка.
- 5.** Юний Остроградський мріяв про
а) вступ до університету;
б) військову кар'єру;
в) поетичну творчість.
- 6.** За порадою дядька Михайло вступив до
а) Петербурзького університету;
б) Київського університету;
в) Харківського університету.
- 7.** Михайло Остроградський став студентом відділення
а) фізичних та математичних наук;
б) гуманітарних наук;
в) медичних наук.
- 8.** Після наукової роботи в Парижі Михайла Остроградського викликають до Петербурга, де призначають
а) професором математики та фізики;
б) професором аналітичної механіки та астрономії.;
в) професором балістики.
- 9.** Улюбленим письменником Остроградського був
а) Іван Котляревський;
б) Тарас Шевченко;
в) Іван Франко.
- 10.** Т.Шевченко згадує Остроградського
а) у поемі "Сон";
б) у поезії
в) у повісті "Художник".
- 11.** 1962 р. Михайло Остроградський помер
а) у Петербурзі;
б) в Полтаві;
в) у Харкові.
- 12.** В опрацьованому тексті поєднано такі типи мовлення:
а) розповідь, опис;
б) розповідь, роздум;
в) розповідь, роздум, оцінка предмета або явища.

ГОВОРІННЯ: СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ

СИТУАТИВНІ ВПРАВИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ВІДПОВІДНО ДО ЗАПРОПОНОВАНОЇ СИТУАЦІЇ

* Скласти й розіграти діалог між дев'ятикласником та його далеким родичем з Канади, який, приїхавши в Україну як турист, спеціально розшукав його родину, щоб ознайомити її з дослідженням ним їхнім спільним родоводом.

*Скласти й розіграти діалог між дев'ятикласником та черговим приймальної комісії технікуму (педагогічного чи медичного училища). Мета першого співрозмовника – з'ясувати умови вступу. Мета другого - якнайвичерпніше викласти потрібну інформацію.

* Скласти й розіграти діалог між дев'ятикласником та бібліотекарем. Учень просить дозволити йому користування бібліотечними підручниками для підготовки до вступу в училище протягом місяця після закінчення навчального року. Бібліотекар пояснює, як скласти розписку для одержання підручників.

* Скласти й розіграти діалог між школярем та незнайомою йому літньою людиною (або інвалідом), яка, зайшовши у транспортний засіб (метро, автобус тощо), відчула себе зле настільки, що не спроможна навіть звернутися по допомогу.

* Скласти й розіграти діалог між двома школярами-колекціонерами. Один з них колекціонує альбоми (діапозитиви) репродукцій творів українського мистецтва, другий – диски із записами пісень українських виконавців рок-музики. Кожен співрозмовник обгрунтовує переваги свого захоплення над захопленням.

СИТУАТИВНІ ВПРАВИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ (приватна розмова, обговорення певної теми)

* Скласти й розіграти діалог, можливий між двома дев'ятикласниками, один з яких напередодні разом із класом відвідав Державний музей книгодрукування та Державний музей коштностей, а другий через хворобу не зміг приєднатися до екскурсії. Мета спілкування першого співрозмовника – поділитися враженнями від побаченого, мета другого – дізнатися про зміст екскурсії та адресу й режим роботи музеїв, щоб найближчим часом відвідати їх самостійно.

*Скласти й розіграти діалог-обмін враженнями між однокласниками, які переглянули екранізацію відомого твору класичної літератури (наприклад, кінофільм “Захар Беркут”) або відвідали виставу за мотивами літературного твору в театрі (наприклад, мюзикл “Енеїда”). У розмові висловити власні думки щодо значення таких екранізацій та вистав для молоді, скласти оцінку сценарію, акторській грі, музичному оформленню, декораціям тощо.

*Скласти й розіграти діалог між дев'ятикласницею та бібліотекарем. Дівчинка цікавиться, за якими підручниками, довідниками та альбомами репродукцій можна детально ознайомитись із мистецтвом Київської Русі, у яких художніх творах, це змальовано. Працівник бібліотеки пояснює, як добирати потрібну літературу за каталогом.

* Скласти й розіграти діалог між дев'ятикласником та його батьком. Син радиться щодо того, що слід подарувати на день народження меншому братові-першокласнику. Батько радить дитяче видання Біблії, у доступній для дитини формі розповівши хлопчикові історію Книги книг та її значення для світової культури. Син не впевнений у доречності такого подарунка з огляду на вік братика.

* Скласти діалог (телефонна розмова) між онукою й бабусею, яка просить придбати для неї у книгарні збірники народних українських пісень з нотами, які вона хоче передати до місцевої музичної школи, де нещодавно обладнано музей фольклору. Бабусю як людину, яка знає багато пісень, запрошують на відкриття такого музею. Вона радить узяти участь у цьому цікавому заході і своїй онуці.

ГОВОРІННЯ: ПІДГОТОВКА ДОПОВІДІ

ТЕМИ ДЛЯ ДОПОВІДЕЙ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ АБО СУСПІЛЬНУ ТЕМУ

- Додержання норм українського національного етикету – обов'язок національно свідомого українця.
- Які життєві перспективи має українська молодь.
- Вибір професії – важливий крок у житті людини.

ГОВОРІННЯ: УСНІ ПЕРЕКАЗИ

ТЕКСТИ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ ДЛЯ ДОКЛАДНОГО УСНОГО ПЕРЕКАЗУ

1. На чужину

Княжну везли на волах повільно й обережно. Заливалися в небі жайворонки, кумкали у траві жаби, рипіли колеса, тривожно іржали коні, віддаляючись від рідних степів. Дзвеніла зброєю київські дружинники, яких великий князь виділив для супроводу дочки. Перегукувалися між собою саксонські рицарі, послані маркграфом Генріхом для охорони його нареченої.

Звичай був такий, що не випадало, аби можновладець виїздив за межі своєї землі для взяття шлюбу. Водночас наречена не могла мандрувати до майбутнього чоловіка без належного обряду. Маркграфа заступив його

посол-воєвода. Мов справжній наречений, стояв він серед золотого блимання свічок у Софійському соборі. Посипано його разом з нареченою житом, пшеницею й усякою пашницею. Він і приймав дари, і вручав князеві викуп за наречену, і слухав весільних пісень.

У недалеких від Києва землях назустріч княжні били у дзвони, священники виходили з молитвою, бояри стрічали з частуваннями, а простий люд проводжав княжну слізьми. Всі знали, що судилося їй стати дружиною якогось маркграфа, багатства й могутності якого вистачило на те, щоб просити її руки.

Княжна ж не чула нічого. Дорога здавалась їй безнадійною, безкінечною й німою. Всі дороги здаються німими, коли покидаєш рідну землю. Княжна й досі не йняла віри, що від'їжджає з Києва далі й далі, прямує в якусь незвідану далеч, полишає все знайоме до схлипу в горлі, полишає своє дитинство, рідних, саму себе.

Колясу було запряжено шістьма білими волами, усередині устелено східними килимами. Інколи княжна не витримувала, веліла зупинити повіз, стрибала на землю, ставала звичайною руською дівчиною, хотіла кудись бігти сама, лишитися наодинці з вітром і небом. Та земля була слизька, і княжна падала у багнюку. Два сповідники з мечами у руках виростали біля дівчини і потішали її. Один з них, бородатий, був з Києва. Другий священник був із Саксонії. Обидва відчували свою безпорадність.

А безкінечний обоз тим часом уперто й невпинно просувався вперед і вперед. Білі воли із завітчаними рогами, спокійно ремигаючи, тягли свій коштовний тягар. Позаду зоставалися високі береги Дніпра, золоті верхи Києва, Золоті ворота. Звідусіль тягнуло пронизливим холодом, від якого не рятували ні товсті килими, ні м'які хутра, бо мерзло вже не тіло – мерзла сама душа (*За П.Загребельним; 337 сл.*).

*Пояснити значення слова *маркграф* (у середньовічній Німеччині правитель прикордонної області - *марки*), *повіз* (заст. екіпаж).

*Дібрати синоніми до слів *можновладець* (володар, вельможа), *безпорадність* (безпомічність).

*Скласти план тексту (орієнтовний: I. У дорозі. I. Княжну везли волами. 2. Повіз супроводжували київські дружинники і саксонські рицарі. 3. Спогади про вінчання з послом. 4. Як проводжали княжну. II. Дорога здавалась безнадійною й німою. 1. Княжна полишала своє дитинство, саму себе. 2. Інколи стрибала на землю й хотіла бігти. 3. Священники відчували свою безпорадність. III. Мерзло не тіло, мерзла душа.)

2. Мамай

Цього козарлюгу не брали ні куля, ні шабля. І в огні не горів, і у воді не тонув, бо виходив з огню мокрим, а з води – сухим. А ім'я його знане було по всій Україні – Мамай.

Жоден ворог не міг здужати Мамаю, бо був він, як розповідають легенди, незборимим. Тільки свисне його шаблюка – так і сипонуться навсібіч ворожі голови. І тільки кільком, насмерть наляканим, пощастить утекти, щоб рознести по всіх краях звістку про нездоланного характерника.

Саме цього козака на Запорозжі ніколи не було. Але були тисячі до нього подібних. Мамай – це вся козацька Україна. Це захисник усіх чесних людей, надзвичайний сміливець.

Багато картин із зображенням козака Мамаю зберігається в художніх музеях України. Ще більше було їх у нашому краї в часи козаччини, та й довго ще після неї. Картини, як ікони, жили чи не в кожній хаті. Під ними виростали хлопці, які з дитинства мріяли про Січ, героїчні походи й козацьку славу. І був для них Мамай трохи подібний і до Івана Сірка, і до Петра Сагайдачного, і до Богдана Хмельницького...

Сидить Мамай під крилатим дубом посеред степу широкого, на бандурі грає. Лежить біля козака наготові бойове спорядження: мушкет і порохівниця, на дубовім гіллі шабелька виблискує. Поблизу застиг вірний вороний кінь... Степ німує, козак струни перебирає й думу думає.

Хто ж малював ці дивовижні картини? Їх, цих безіменних художників, були тисячі. Хтось вийшов із козаків, хтось із городян, хтось зі спудей Києво-Могилянської академії. Кожен з них по-своєму уявляв легендарного козака, і все ж на всіх картинах Мамаю легко упізнати. Бо він сам на себе схожий!

Що за дивне ім'я – “Мамай”? Учені сходяться на тому, що на санскриті це слово означає “дядько”. Йдеться про чоловіка, який виховував дитину й навчав її життя. Щоправда, у перекладі з татарської “Мамай” означає “почвара”. Може, козаки навмисне назвали так свого улюбленця, щоб вороги жахались? (За М. Слабошпицьким; 300 сл.).

* Пояснити значення слів *санскрит* (давньоарійська мова, що вживалась у Стародавній та Середньовічній Індії), *мушкет* (старовинна гнотова рушниця), *характерник* (чаклун, чарівник), *спудей* (назва учнів Київської академії).

* Скласти план (орієнтовний): I. Хто такий Мамай. 1. Не брали його ні куля, ні шабля. 2. Були на січі тисячі до нього подібних. 3. Уособлення козацької України. II. Картини із зображенням характерника. 1. Чимало їх у мистецьких музеях. 2. Виростали під картинами козачата. 3. Що зображено на картинах. III. Автори дивовижних картин. IV. Що означає ім'я “Мамай”.

ТЕКСТИ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ ДЛЯ УСНОГО ПЕРЕКАЗУ

1. Митрополит

Козацька сотня нудилася без діла: ніхто не знав, навіщо її сюди викликано. У повітрі плавав сизий димок від люльок, знічев'я плелися билиці-небилиці. Прив'язані до молодих лип коні нетерпляче били копитом.

Тут хлопці побачили митрополита в легкому козацькому одязі з двома пістолями за широким поясом. Рудий довготелесий козак аж зігнувся навпіл від сміху, а оселедець на його голові зателіпався в такт його реготів:

- Ой рятуйте, люди добрі! Кінець світу – батюшки пішли в козаки! Сиділи б ото, отче, дома та молилися б за нас!

Петро відчув, як кров скипає йому в жилах. Він подумки помолився Святій Богородиці, щоб та надала йому сил оволодіти собою. Правиця мимоволі лягла на пістоль, проте наступної миті він отямився. Зрештою він нічого не мав проти свого кривдника. Та й чи було це кривдою?

- Бери шаблю, циганська твоя мати! Зараз я подивлюся, який з тебе козак, - підступаючи до нього, процідив крізь зуби рудий. Для нього було, мабуть, однаково – що циган, що молдаванин. До того ж серед київських міщан ходили уперті чутки, що митрополит їхній з циган.

Мовчки Петро поклав на землю пістолі, скинув жупан. Його натреновані очі зупинилися саме на тій шаблі, яка була йому потрібна. Її власник, молодий хвацький козак, зрозумівши, чого хоче митрополит, повільно витяг її з піхов, узяв за блискуче відточене лезо і простяг уперед.

Перші два удари Петро відбив порівняно легко. “Добрий рубака”, - відзначив він про себе, уважно вивчаючи супротивника. Козак справді фехтував майстерно, але боротьба надто поглинала його, і за якусь мить він мусив зробити те, до чого невідворотно вів його Петро, виманюючи на себе. І ось, коли шабля рудого зависла у витягнутій руці, митрополит зробив раптовий випад і кінцем своєї шаблі ніби гаком зловив зброю супротивника. Потім, укладаючи всю силу в руку – тут головне самому втримати шаблю, - гвинтом вивів її вгору. Зблиснувши на сонці, шабля вилетіла з руки козака і, черкнувши по бруківці, викресала іскри.

Запанувала тиша. Козак не міг отямитися. Здивовано кліпаючи очима, він потирив кисть правиці.

- Оце так митрополит! – голосно сказав хтось. – Оце так батюшка! Святий отче, чи ви не з козаків? Чи не вчилися ви так орудувати шаблею в нашого Богуна? - захоплено вигукували хлопці, оточивши Петра.

- Було в моєму житті всього доволі, - якимось загадково мовив митрополит і, підійшовши до рудого козака, лягнув того по плечу:

- Тримай шаблю міцніше!

З професійною точністю, за якою вгадувався колишній офіцер, він поставив завдання сотні: слід було відбити собор, який тримали в руках уніати. Чернець підвів коня. Коротко кинувши: “На коней!”, Петро Могила поставив ногу в стремено, вкинув тіло в сідло. Сотня полетіла вслід вершникові (За *О.Білодідом*; 425 сл.).

* Пояснити значення слів *митрополит* (вищий духовний сан православної церкви), *уніати* (прихильники уніатської, тобто греко-католицької церкви).

* Дібрати синоніми до слів *довготелесий*, *теліпався*, *отямитися*, *хвацький*.

* Скласти план (орієнтовний): I. Козацька сотня нудилася без діла. II. Митрополит у козацькому одязі. III. Кпини рудого козака. IV. Митрополит

отямився. V. “Подивлюся, який з тебе козак!” 1. Петро взяв шаблю. 2. Уважне вивчення супротивника. 3. Раптовий випад митрополита. 4. Шабля вилетіла з руки козака. 5. Рудий не міг отямитися. VI. Захоплення козаків. VII. “Було в моєму житті всього доволі” VIII. Завдання сотні.

2. Залізник

Нескінченними дерев’яними сходами піднімалися до лаври богомольці. Попереду йшов ставний, кремезний козак середнього віку, в багатому жупані з кармазину. Обличчя його не вражало красою, але хто хоч раз побачив ці полум’яні іскристі очі, цей орлиний ніс і розмаяні вуса, той ніколи не міг забути їх. І постать, і хода козака виказували владну силу. Погляд темних очей був такий гострий, що проникав до найпотаємніших куточків серця.

При появі запорожця дворищем пробігло помітне пожвавлення. “Залізник! Полковник Залізник!” – загомоніли навкруги.

Увійшовши до храму, козак підійшов до ченця, що продавав свічки. Той, побачивши полковника, зблід і опустив очі.

-Що це? – подумав Залізник, придивляючись до монаха. - Нечувана подібність чи гра уяви? Щоб славний козак Найда, мій улюблений хорунжий, котрого вже два роки вважають загиблим, опинився ченцем у монастирі?

Опущені повіки монаха здригнулись і підвелись: на Залізника глянули сумні очі. Серце запорожця стиснулось від того погляду.

Найда показав рукою на довгі одноповерхові будинки і сам пішов уперед. За ним рушив Залізник. Підійшовши до будівлі, чернець відчинив двері. Слідом за ним до келії увійшов полковник.

То була тісна, низька кімната з маленьким ґратчастим вікном. У кутку стояв топчан, біля віконця притулився збитий з дощок стіл, на якому лежали книги в шкіряних товстих оправах. Перед образами блимала лампадка. Усе було суворе та вбоге.

- Сідай, пане полковнику, - промовив чернець. – Прости мені сам і проси простити все наше славне товариство за те, що сховався в цій обителі. Мрець я, умерла моя душа, бо бачу, що ніщо не врятує Україну! Що можуть зробити наші поодинокі повстання? Коли прирік нас Господь на загибель, треба скоритися Його волі...

- Звідки ти знаєш Божу волю? – грізно мовив Залізник. – Господь милосердний: він лихом тільки випробовує нас! Скоритися? Не для козака вигадане це слово! Ганьба вічна тому, хто промовить його! Скинь рясу, дай війнути собі в обличчя вільному степовому вітрові!

Легенький стук перервав слова полковника. Монастирський служка сказав, що на Залізняка чекають. Полковник глянув на Найдю, сумно похитав головою і, взявши шапку, вийшов з келії (За М.Старицьким; 320 сл.).

* Пояснити значення слів *хорунжий* (прапорносець у козацькому війську), *кармазин* (темно-червоне дороге сукно), *келія* (житло ченця), *лампадка*.

* Скласти план (орієнтовний: I. Залізник на подвір'ї лаври. II. У молодому ченцеві козак впізнає хорунжого. III. Розмова в келії. 1. "Прости сам і проси протити товариство!" 2. Слово "скоритися" не для козака! 3. Дай війнути в обличчя вітрові! IV. На полковника чекають).

ТЕКСТ НАУКОВОГО СТИЛЮ ДЛЯ УСНОГО ВИБІРКОВОГО ПЕРЕКАЗУ

Повір'я про душу і долю

Віруваннями називаються релігійні уявлення людей. Вони сприймаються за істинні без перевірки, на віру. Віра становить основу релігійного світогляду. Релігійні люди переконані в існуванні надприродних сил та в їхній визначальній ролі в світі.

Вірування необхідно відрізнити від повір'їв – своєрідних народних уявлень про залежність людини та її долі від явищ навколишнього світу. Народні повір'я широко відображені в усній народній творчості, зокрема в легендах і переказах.

Як глибоко релігійний народ українці вірили у потойбічне життя, куди потрапляє після смерті людини її душа. У дохристиянські часи єдиного уявлення про душу наші предки не мали. Припускалося існування кількох душ в одній людині.

Після прийняття християнства уявлення про душу зазнало серйозних змін. Якщо за переконанням язичників світ мерців був безликим, то за християнським віруванням душа зберігає свої індивідуальні особливості навіть у загробному житті.

У народних віруваннях немає чіткого пояснення, звідки походить душа, де вона перебуває і як покидає тіло. Душі померлих наділялися властивостями живих істот: вони розмовляють, п'ють і їдять. Праведним душам у потойбічному світі ведеться добре. Душі грішників караються: вони голодують або змушені їсти попіл.

Побутувало й інше трактування душі. Наприклад, ще на початку ХХ ст. на Слобожанщині душа людини ототожнювалася з її Долею.

У деяких місцевостях Доля сприймалася як душа предків, охоронців родинного вогнища. Побутувала думка, що померлі навідують живих родичів. Вони можуть приходити на свята, тому їм треба залишали після вечері їжу. Улюблений час для таких відвідин – ніч.

Релігійність українців виявляється в тому, що, за їхніми віруваннями, Доля дається Богом. Проте не заперечується, що батько й мати також

обдаровують Долею своїх дітей. Існує пісня про матір, яка не могла дати синові ні щастя, ні Долі. Доля завжди полишає дітей, яких прокляли батько чи мати.

Щодо місця перебування Долі люди додержували різних поглядів. Одні вважали, що Долі не можна ні продати. Ні обміняти, бо вона завжди знайде людину, котрій належить. Тому від неї не сховаєшся і не втечеш. Інші, навпаки, вірили, що більшість людей має знайти свою Долю.

Доля могла сприйматися і як душа людини, або її двійник. Така Доля попереджає свого власника про майбутнє нещастя. Тоді людина нудиться, сумує, відчуває втрату фізичних сил. Побачити Долю-двійника можна тільки в певні дні: на Різдво, Щедрий вечір та Великдень.

Як уже було сказано, в основу народних повір'їв покладено уявлення людей. Уявлення – це образ якогось предмета чи явища, який міг сприйматися раніше і відтворився в пам'яті або й зовсім створений уявою. У народному світогляді переважають уявлення як плід власне уяви, що стосується таких ситуацій, у які людина насправді не потрапляла в дійсності. Отже, йдеться про перетворювальне, а також і спотворене відображення в людській свідомості реальних предметів та явищ (3 кн. “Українське народознавство”; 430 сл.).

* Пояснити значення слова *світогляд* (система поглядів на життя, природу та суспільство).

* Дібрати синоніми до слів *індивідуальний* (окремий, особистий), *ототожнювати* (уподібнювати).

* За самостійно складеним планом переказати народні повір'я про душу (орієнтовний план: 1. Українці вірили: по смерті людини її душа потрапляє у потойбічний світ. 2. Зміни в народних уявленнях про душу після прийняття християнства. 3. Душі померлих наділялися властивостями живих істот. 4. Як ведеться на тому світі душам праведників і душам грішників. 5. Подекуди душа людини ототожнювалася з її Долею).

ПИСЬМО: ПИСЬМОВІ ПЕРЕКАЗИ

ТЕКСТИ НАУКОВОГО СТИЛЮ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО СТИСЛОГО ПЕРЕКАЗУ

1. Стосунки в українській громаді

Поняття “громада” – дуже широке. В одному значенні – це спілка людей, об'єднаних за виробничими, політичними, віковими чи іншими ознаками, як-от: пастуша громада, парубоцтво тощо. В іншому – група представників одного народу на території проживання іншого (наприклад, українська громада в Канаді, вірменська громада у Львові).

У найбільш широкому розумінні громада - це об'єднання людей, що мають спільну територію й певну власність, і згідно з певними нормами регулює усе життя своїх членів. Таку громаду називають територіальною.

На думку дослідників, сільські територіальні громади в Україні сформувались у середні віки. Вони відігравали важливу роль, особливо через спільне володіння людей землею. З переходом від колективних форм землеволодіння до приватної власності громади почали занепадати.

У громадах було чітко визначено стосунки людей між собою, а також їхні права й обов'язки. Вироблені в сільській українській громаді моральні стосунки між людьми виявились настільки стійкими, що саме вони були покладені в основу народної моралі українців.

Ядро громади становила верства літніх людей. До старійшин звертались як до знавців традицій та звичаїв. Старші чоловіки були носіями практичного досвіду: з ними радились, коли орати, сіяти, щодо якості ґрунту, прогнозування погоди. Бабусі були носіями знань щодо господарювання, виховання дітей, хатніх занять.

Жінку-матір, жінку-трудівницю високо цінували, і до розуміння цього дітей готували змалку. Про авторитет і місце української жінки в сім'ї та громаді свідчить той факт, що повсюдно в Україні ще у XV-XVIII ст. мали юридичну силу заповіти, складені не тільки чоловіками, а й жінками. Удова заступала свого чоловіка у громаді, укладала угоди, мала право голосу.

У стосунках молоді зі старшими високо цінувались доброзичливість, слухняність, сердечне ставлення до батьків і літніх людей.

Народна мораль високо шанувала дівочу гордість. Найстрашнішим для дівчини був людський поговор. Ставлення громади до дівчат, які порушили норми моралі, було непримиренним. Способи покарання скрізь були приблизно однакові: обрізання коси, запрягання у віз або надягання хомути, обмазування воріт дьогтем, покриття голови хусткою (звідси і назва – “покритка”). За народною мораллю, покарання мало відвернути від подібних вчинків інших дівчат, а тих, хто оступився, оберегти від страшних наслідків їхньої помилки – само- чи дітовбивства.

Покритка не мала права ходити з непокритою головою, стояти в церкві поруч з дівчатами. Вона продовжувала жити в своїй сім'ї, при нагоді їй могли кинути докір, але могли й поспівчувати.

Осудові піддавався й хлопець, що залицявся до кількох дівчат або вводив дівчину в неславу. Репутація молоді людини в громаді вирішувала її подальшу долю. Це диктувало відповідний стиль поведінки.

Для селян було характерним постійне намагання досягти вищого рівня в усіх ділянках життя. Найзаповітнішою мрією дитини було дорости до тієї пори, коли з нею почнуть рахуватися старші. У парубків була своя мета – одружитися й здобути в односельців репутацію доброго господаря. У старших були свої орієнтири: одружити дітей, примножити успадковане від батьків, залишити по собі добрий спомин.

Опорою в нелегкому житті українських селян був зв'язок між поколіннями. Пам'ять роду і культ предків у духовності українців посідав

чільне місце. Ламати звичаї прадідів і ганьбити пам'ять предків було, за народним переконанням, найтяжчим гріхом.

Мірилом оцінки сутності людини служило передовсім її ставлення до праці, її вміння та знання. У формуванні репутації визначальна роль належала трудовим навичкам, кмітливості. Громадська думка про людину важила більше, ніж її матеріальна забезпеченість (3 підручн.; 515 сл.).

*Пояснити значення слів *традиція* (досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки, що склалися історично і передаються з покоління в покоління), *авторитет* (загально визнане значення, вплив, поважність (особи, колективу, організації тощо), *мораль* (система норм і правил поведінки людей у ставленні одне до одного та до суспільства), *духовність* (пов'язаність з моральним світом, внутрішнім психічним життям людини), *репутація* (громадська думка про когось, щось), *орієнтир* (образно: зразок, показчик), *культ* (тут: поклоніння кому-, чому-небудь, шанування когось).

*Скласти план докладного переказу (орієнтовний: I. Що таке "громада". 1. Два значення цього слова. 2. Що таке територіальна сільська громада. 3. Доля сільських територіальних громад в Україні. II. В основу моралі українців покладено вироблені в сільській громаді стосунки між людьми. 1. Літні люди становили ядро громади. 2. Дідусі й бабусі – носії практичного досвіду. 3. Глибока пошана до жінки-матері. 4. Що культивувалося у стосунках молоді та старших. 5. Високе цінування дівочої гордості. 6. Покарання дівчат, що порушили правила моралі. 7. Що вирішувала репутація молодої людини. III. Мета життя українця. IV. Пам'ять роду і культ предків. V. Що було мірилом сутності людини).

* План докладного переказу перебудувати на план переказу стислого (орієнтовний: I. Сільські громади в Україні. II. Вироблені громадою стосунки між людьми – основа моралі українців. 1. Роль у громаді літніх людей. 2. Культ жінки-матері. 3. Високе поцінування дівочої гордості. 4. Чому людина дбала про репутацію. III. Заради чого жили українці. IV. За що шанували людину).

2. Рефлекс волі

Фізіолог Іван Павлов у одній з лекцій розповідав про такий випадок. Для дослідів вибрали лагідного й привітного собаку. Його ставили у станок на столі, продіваючи передні й задні лапи у м'які петлі так, щоб пес не міг рухатися. Собака рвався, дряпав стіл, гриз стояк станка. Згодом він почав задихатися, в нього, не перестаючи, текла слина. Пес відмовлявся від їжі і надзвичайно схуд.

Виявилося, що собака не переносив обмеження рухів. За термінологією професора Павлова, йшлося про природжений рефлекс волі. У житті тварин він має важливе значення. У деяких з них цей рефлекс такий інтенсивний, що, потрапивши у полон, вони перестають їсти, хиріють і гинуть.

Підтвердженням можуть бути поширені випадки смерті дорослих тигрів у неволі, у перші ж дні після того, як їх спіймали тигролови. Подолати рефлекс

волі може тільки рефлекс втамування голоду – тварина зрештою приручається й стає спокійною.

Значно краще переносять неволю малі тигренята: рефлекс волі в них ще не досяг повного розвитку, а умовні рефлекси виробляються легше й швидше. Тому багато тварин, спійманих дорослими, дресируванню піддаються погано, лишаячись дикими, лякливими, тоді як їхні малята ручними стають легко.

Звірі, потрапивши в капкан чи клітку, намагаються вирватися на волю. Нерідко вовки й ведмеді тікають разом із капканом, до якого потрапила їхня нога. Відомий випадок, коли ведмеді застрягали із капканом серед дерев, не могли вирватися й гинули голодною смертю. Трапляється й так, що вовк чи ведмідь, сам собі перегризши защеПЛену в капкані лапу, втікає інвалідом.

Обмеження свободи рухів, навіть тимчасове, викликає у тварин бурхливу реакцію опору і спричиняє спроби звільнитися, часто на шкоду їм самим, бо досить часто призводить до каліцтва.

Птахи, потрапивши до клітки, починають битися об ґрати. Це буває із співочими дроздами, солов'ями, синьо шиками. Надзвичайно сильно б'ються жайворонки та вівсянки. У природі жайворонки мають звичку злітати свічкою вгору, тому об твердий дах клітки вони зазвичай розбивають голову і наддзьобок. Особливо буйно поводяться в клітці синиці. Вони борсаються, розлючено шарпають пруття, протискаються через них, вириваються. Знавці стверджують, що немає пташки, яка боролась би за волю так уперто, як синиця.

Птахоловам відомо, що найчастіше гинуть у клітці птахи, спіймані навесні. Причому спіймані на тиждень-два раніше – живі й здорові, їдять і навіть співають, а спіймані пізніше – невеселі, не їдять, не п'ють і через 2-3 дні гинуть. Це пояснюється тим, що птахи, уполонені раніше, прилетівши із зимівлі, ще не спарувалися, не збудували гнізд і не почали виводити пташенят. Спіймані в цей час, вони порівняно легко переносять неволю. Та коли у птаха вже є гніздо, а в ньому яйця чи пташенята, то, посаджений у клітку, він не переживе неволі. Туга за рідним гніздом і дітьми, підсилена рефлексом волі, призводить птаха до загибелі. Ловити у цей час птахів – справжній злочин (За І.Заянчковським; 440 сл.).

* Пояснити значення слів *фізіологія* (біологічна наука, що вивчає функції живого організму, процеси, які відбуваються в ньому), *рефлекс* (реакція організму на подразнення рецепторів – кінцевих утворень чутливих нервових волокон, які, сприймаючи подразнення, перетворюють їхню енергію на нервові збудження), *термінологія* (сукупність термінів якоїсь галузі науки), *наддзьобок*.

* Дібрати синоніми до слів *інтенсивний* (посилений, дійовий), *хирити* (хворіти, занепадати, слабшати).

* Скласти план детального переказу (орієнтовний: І. Розповідь фізіолога Павлова. 1. Поведінка собаки у станку, що обмежує рухи. 2. Дія природженого рефлексу волі. 3. Інтенсивність дії рефлексу волі у деяких

тварин. II. Доля тигрів, що потрапили в неволю. 1. Дорослі тигри гинуть. 2. Подолати рефлекс волі може рефлекс втамування голоду. 3. У тигренят рефлекс волі не досягнув повного розвитку. III. Поведінка звірів, що потрапили в капкан. 1. Хижаки втікають із капканом. 2. Загибель звірів. 3. Хижаки перегризають лапу. IV. Поведінка птахів у клітці. 1. Дрозди і солов'ї б'ються об ґрати. 2. Жайворонки розбивають голову і наддзьобок. 3. Найбільш вперто змагається синиця. 4. Чому гинуть птахи. Спіймані навесні).

* План докладного переказу перебудувати на план переказу стислого (орієнтовний: I. Що розказував фізіолог Павлов про дію рефлексу волі у тварин. II. Чому дорослі тварини й малята по-різному переносять неволю. 1. Дорослі тигри гинуть. 2. Який рефлекс спроможний подолати дію рефлексу волі. 3. Чому легше приручити тигренят. III. Поведінка звірів, що потрапили в капкан. IV. Поведінка птахів у клітці).

ТЕКСТИ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО СТИСЛОГО ПЕРЕКАЗУ

1. Коник

Край води, вгору і вниз по Дністру, на камінцях стояла козацька зброя й лежала одежа: поряд з рушницями, луками, сагайдаками, бойовими косами, шаблями, келепами розкиданими купками сіріли чоботи й постолі, штани й сорочки. Як зелені гудзики, на сорочках уже повсідалися жабенята. Заклопотані купанням відбитих у бою в татар коней, козаки й не помітили, як на гористому березі з'явився на коні полковник Сашко Шостак.

Раптом, вирвавшись із рук нового хазяїна-козака, на протилежний берег Дністра поплив татарський жеребець. Розгублений козак, видно, плавати не вмів, бо лише бив кулаками по воді і стогнав: “Ну, куди ж ти, куди?”

Татарський кінь був з білим підгорлям, шия в нього була золота, груди чорні, а ноги ніби з очей росли. Кожна жилочка, кожна волосинка у нім дихала, грала, тремтіла... Не кінь, а пісня!

Жеребець, прогинаючи воду, гріб не лише ногами, а й головою і вже допливав до середини річки.

У повітрі профуркотів один чобіт, другий, і ось, босий, скидаючи на ходу шаблю й пістолі і не зводячи з Дністра погляду, полковник Сашко Шостак побіг до води. Він з розгону плигнув у бистрину і на весь вимах рук рвонувся за жеребцем. Відстань між ними меншала на очах, бо Сашко був і легший, і доганяв коня по течії, коли той плуганився їй упоперек.

Ось уже й берег, і верболози, за ними ліс, а там уже степ і воля! Та жеребець, допливаючи до берега, не знав, що з верболозів на нього дивиться вовк. Як тільки кінь виборсався на берег, стріпнув гривною й заіржав, як вовк сірим вітром впав жеребцеві на шию. Кінь звівся на задні ноги, став на них, як людина, і побіг з вовком на шиї до верболозів. Кров жахкала з коневої жили, що й вовк став червоним, і полковникові почервоніло в очах. М'які

верболози нагинались, як трава, і здерти об них із себе вовка кінь не міг. Тоді він кинувся із вовком у Дністер.

Жеребець бив вовком об хвилі, і той, мабуть, уже й радий був від коня відчепитись, та не міг: вовчка хватка була мертвою. Кінь прощально заіржав, блиснув уже не білим, а червоним підгорлям, борснувся і так, з вовком на шиї, й пішов у дністрову глибіню на дно...

Полковник Сашко Шостак ще довго кружляв над тим місцем, де потонув кінь. Тоді, видно, знесилівши, ліг на спину, заворушив ногами й, лежачи на спині, подався за течією... Нізвідки узялася якась пришепелувата ворона, подумала, що то спливає потоппенець, і сіла Сашкові на груди.

На березі стояв і схлипував законний коник полковника. Ніхто навіть не знав, як його звать. Мабуть, його звати було ніяк і він жив без імені. Він був просто Коником - та й усе. Що для всіх було дивно і незрозуміло: полковник Шостак чомусь свого зашмульганого Коника ні на якого іншого не міняв, хоча й міг.

Тепер кінь стояв і дивився на свого господаря, що плив посеред Дністра. Коли на Сашка сіла ворона, Коник ураз настовбурчився, набубнявів, набух, задер свого ріденького попелястого хвостика і, як був на спині з сідлом, поміж понімілими козаками та їхніми кінями кинувся у Дністер.

Розтручуючи грудьми воду, він плив по-собачому. Як собака, бахкав поперед морди на бистрині копитами, гатив ними, як міг, бурчав і повискував. Козаки подумали: "Не допливе, втопиться, піде, як той жеребець, на дно", дехто навіть відвернувся, щоб не бачити Коникової смерті...

Та Коник доплив, дохрипів, достогнав і докахкав, ще й став упоперек течії до Сашкової голови боком. Сашко обійняв Коника за шию. Той розвернувся і потягнув господаря до берега (*За М.Вінграновським; 560 сл.*).

* Пояснити значення слів *келеп* (старовинна ручна зброя, що має форму молота, насадженого на довгий держак), *підгорля*, *верболіз* (високий кущ або невелике дерево з довгими гілками й вузьким листям, що росте зазвичай у вологих місцях), *бистрина* (швидка течія; вир).

* Дібрати синоніми до слів *профуркотіти*, *плуганитись*, *виборсатися*, *жахкати*, *пришепелувата*, *зашмульганий*.

* Скласти план докладного переказу (орієнтовний: I. Козаки купують коней. II. Полковник на гористому березі. III. Вирвався татарський жеребець. 1. Не кінь, а пісня. 2. Кінь допливав до середини Дністра. 3. За жеребцем поплив полковник. IV. Відстань меншала на очах. V. Поєдинок. 1. Вже скоро степ і воля! 2. Сірим вітром упав на коня вовк. 3. Здерти вовка об верболози кінь не зміг. 4. Серед хвиль. 5. З вовком на ших пішов на дно. V. Полковник поплив за течією. VI. Зашмульганий полковників Коник. 1. Його й звати було ніяк. 2. Коник кинувся у Дністер. 3. Доплив і достогнав. 4. Потягнув господаря до берега).

* Перебудувати план докладного переказу на план переказу стисло (орієнтовний: I. Козаки купали коней. II. Вирвався татарський жеребець. III.

За конем поплив полковник. IV. Поєдинок. 1. Напад вовка. 2. Мертва хватка. 3. Обидва пішли на дно. V. Коник допомагає полковникові).

2. Гонта

Губернатор та сотник Іван Гонта удвох ішли залюдненими вулицями. Зненацька губернатор спинився, його обличчя пересмикнулося, брови підскочили. Гонта теж зупинився: він ще раніше вловив рокотання кобзи.

Біля криниці, співаючи про Хмеля, сидів кобзар. Очманілий від люті, губернатор затупотів ногами й вирвав у старого кобзу.

Що було далі, Гонта не бачив. Поквапливо вибрався з натовпу й закрокував геть. Зустрічні козаки здивовано оглядалися на сотника, проводжаючи його довгими поглядами. У Гонтинім серці стояв щем, важкі думки роїлися в голові. Чому не зупинив? Сором палив мозок. Ця пісня про Хмеля – перше, що запам'яталося йому з дитинства. Її любив співати його батько, вивчив і його, малого Іванка.

Хто він, Іван, зараз, з ким він? Де той берег, до якого плив усе життя? Тут, де шляхта? А та тім боці лишилися батько, односельці, друзі. Немає йому прощення! У їхній маленькій хатині кобзар завжди сидів на почесному місці – на покуті.

Хіба не бачить він, як сміються пани над його мужицькою мовою? Сміються й над піснею...

А як запечалився б батько, побачивши чужоземного герба на Івановій шапці! Лакейське тавро! Батько був панський за паперами, та вільний духом. Мав козацьке серце й не давав вбити туди чужинського цвяха.

Гонта зупинився. Перед ним простяглося широке поле. Ген на обрії височіла могила, трохи праворуч – ще одна, менша.

Україно! Скільки поту гіркого вилито на твої ниви! Скільки крові пролито! І скільки жита витоптано ворожими кіньми! Скільки могил високих в степу бовваніє! Лежать у тих могилах славні лицарі, що боронили волю рідного краю. То предки твої, Іване. Хіба не тобі заповідали вони в піснях своїх стати за правду, за люд поневолений?

Наступного ранку сотник Гонта виїхав у гайдамацький табір під Уманню. Дорогою його обсіли невеселі думи. Не знав, якою буде зустріч з гайдамацьким отаманом, боявся приниження, арешту. Боявся, що той почне хизуватися: перемоги й слава, либонь, вступили хмелем у буйну Залізнякову голову.

Розмірковуючи так, Гонта в'їхав у гай, де розташувався гайдамацький стан. Гайдамаки з цікавістю прискалювали на нього очі, проте ніхто не зупиняв, не запитував. Серед гурту Гонта впізнав і своїх козаків.

Гонта намагався якомога краще роздивитися гайдамаків. Пильним, причепливим поглядом оглядав їхню зброю, одяг, коней. Навмисне не розпитував, куди їхати. Брався навмання. Лад у війську таки був. Нарешті, біля одного багаття сотник притримав поводи і запитав, де шукати отамана.

Високий худий кашовар вказав ложкою напрям. Сотник спрямував туди коня.

З розісланого під берізкою килима підвівся високий, стрижений під макітру козак і, не чекаючи, поки сотник злізе з коня, простягнув руку.

-Здоров, пане сотнику. Б'ю чолом від гайдамацького війська.

Гонта подивився у вічі козакові, і йому здалося, ніби одним словом той зняв з його душі великий тягар. У цьому теплому погляді променисто-сірих очей було стільки щирості й радості, що Гонта сам не помітив, як дужо опустив руку Залізнякові на плече.

-Здоров, отамане. Спасибі на добрім слові (За Ю.Мушкетиком; 450 сл.).

* Пояснити значення слів *сотник*, *отаман* (виборний або призначений ватажок козацького війська), *покуть* (в українській селянській хаті – куток по діагоналі від печі та місце біля нього), *могила* (високий насип на місці давнього поховання).

* Дібрати синоніми до слів *покvapливо*, *хизуватися*; атоніми до слів *предки*, *навмисне*.

* Скласти план докладного переказу (орієнтовний: I. Губернатор та сотник на вулиці. 1. Пісня про Хмеля. 2. Губернатор вирвав у старого кобзу. 3. Гонта закрокував геть. II. Гіркі роздуми сотника. 1. Чому не зупинив? 2. Пісня запам'яталася з дитинства. 3. На якому березі він, Іван? 4. Пани знущаються над мовою й піснею. 5. Скільки поту й крові вилито на українську землю! 6. Що заповідали у піснях предки. III. У гайдамацькім таборі. 1. Якою буде зустріч з отаманом? 2. Гайдамаки не зупиняли. 3. Високий козак підвівся назустріч. 4. Одним словом зняв з душі тягар).

* План докладного переказу перебудувати на план переказу стислого (орієнтовний: I. Лють губернатора. II. Гіркі роздуми сотника. 1. Чому не зупинив? 2. З ким він, Іван? 3. Що заповідали предки. III. У гайдамацькім таборі. 1. Гайдамаки не зупиняли. 2. Щирість і радість Залізняка. 3. Одним словом зняв з душі тягар).

ТЕКСТИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО СТИСЛОГО ПЕРЕКАЗУ

1. Звільнімося від комплексу малороса!

Часто запитуємо один в одного, яких ілюзій необхідно позбутися українцям, від чого потребує застереження наш народ.

Мабуть, ми маємо пам'ятати, що ми не найкращі в світі. І не найгірші. Ми - найзвичайніший і найнезвичайніший народ із трагічною історією. У чому полягає трагізм? Сталін винищив за чисельністю більше українських селян, ніж є сьогодні населення в усій Прибалтиці. Українофоби розпинали нас, надіти сорочку-вишиванку вважалось злочином. Українець пристосовувався, аж розплющувався і ставав "малоросом". Мільйонами відмовлялись українці від рідної мови. Надзвичайно мало українських шкіл й по сьогодні на

Донбасі, де українців не менше, як у Канаді. Українець легко бачить ворога ззовні, та йому важко помітити головного свого недруга, причому часто хитрого й підступного, у дзеркалі.

На нашій землі мають бути створені такі умови, за яких народи – українці і євреї, росіяни й поляки – відчували б Україну своєю вітчизною.

Часто непокоїмося, чи немає небезпеки, що незалежна Україна, опинившись у провінційному сусідстві з могутнішими державами, не збереже своє обличчя, свою духовну культуру.

Уперше ядро атома розщеплено в Харкові. Першу енциклопедію кібернетики було видано українською мовою. Геній Микола Вернадський невіддільний від світової науки, але й від української також. Бортнянському й Веделю не потрібно називатися російськими композиторами – вони українці. Чимало українських інтелігентів живе й працює на американському континенті, викладає у багатьох вузах Нового Світу, що є доказом життєздатності і морозостійкості нашого народу, рівнем його освіти.

Якось група російських туристів, десь із Рязані чи з Тамбова, оглядала Софію Київську, слухала розповідь екскурсовода про Київ як центр давньоруської культури. Про те, що князь Ярослав Мудрий був поєднаний родинними зв'язками з усіма престоломи Європи, що Київ – мати міст руських і тому подібні звичні афоризми. Одна здивована й обурена туристка, суворо оглянувши столицю України, осудливо запитала: “А коли ж це все українці у нас захопили?”

Та ми нічого ні в кого не захоплювали! Сама назва Русь, вирвана із серця Києва залізною рукою царя Петра, утвердилась на просторах усієї його імперії. І важку шапку Володимира Мономаха ми ні в кого не брали, то взяли її у нас.

У нашого народу досить сил, щоб позбутися комплексу меншовартості. І в цьому насамперед має бути зацікавлений російський народ. У світовому співтоваристві, звільнившись від комплексу “малороса”, ми житимемо як люди серед людей (За І.Драчем; 350 сл.).

*Пояснити значення слів *комплекс* (тут: сукупність психічних елементів, що усвідомлюються кимось і визначають його поведінку), *українофобія* (ненависть до всього українського), *провінційний* (віддалений від великого культурного центру; відсталий, обмежений), *афоризм* (стисло й виразно висловлена узагальнена думка).

*Скласти план тексту (орієнтовний: I. Від чого потребує застереження наш народ. 1. Ми не найкращі, але й не найгірші. 2. У чому трагізм нашої історії. 3. Важко побачити недруга в дзеркалі. II. Усі народи мають відчувати Україну вітчизною. III. Чи збереже незалежна Україна свою культуру. IV. Ми нічого ні в кого не забирали. V. Позбувшись комплексу меншовартості, житимемо як люди).

2. Що зробив для незалежності України ти?

Дивний ми народ. Здобули державну незалежність і відтоді тільки й робимо, що запитуємо, що нам ця незалежність дала. А що вона мала нам дати, шановні добродії, крім того, що дала, - свободу? Хіба цього мало? Усе інше, в тому числі й пристойне життя, мусили б збудувати самі, своїм розумом. Виходить, ми так звиклися зі своїм рабством, що коли його не стало, відразу засумували. Невже так добре велося нам у кайданах, які були не на руках, а на душі? Були вони непомітні, але міцно припасовані.

Так, ми вже давно відучені бути вільними. Ми звикли жити в певних межах і тим задовольнятися. Дехто навіть був переконаний, що ті межі - то є максимум того, що треба людині для повного щастя. Саме від того, що ми "звиклися" зі своїм рабством, - усі наші біди в минулому й сьогодні.

Тож перетворімося на вільних людей, а не на маленькі гвинтики машини, не станьмо нехай навіть добре нагодованими й гарно вбраними автоматами! Вчимося жити в умовах свободи, розуміючи, що лише від тебе самого залежить, яку матимеш долю!

Тому, ставлячи запитання "Що дала мені незалежність?", не забуваймо спитати й себе: "Що я зробив для незалежності України?"

А зробили ми дуже мало. І головне: ми не змогли протистояти нашому давньому ворогові – русифікації, яка може знищити нашу незалежність.

Усупереч пасивності й байдужості маємо зберегти й зміцнити нашу державу. Для цього треба раз і назавжди розпрощатися з усілякими міфами. Найоблудніший міф такий: у нас багато російськомовних українців - це так історично склалося. Сформульовано неправильно! Не склалося, а склали – процес цей був організований, а не відбувався стихійно.

Треба визнати головну причину наших невдач. Це брак націоналізму в широких народних масах. Йдеться не про зоологічний націоналізм, який називається шовінізмом, а про націоналізм толерантний, що є синонімом патріотизму.

Нас, українців, багато. І ми не повинні бути сонними мухами. Отож слід наполегливо рухатися вперед, у напрямку, визначеному незалежністю (За А.Шевченком; 307 сл.).

* Пояснити значення слів *русифікація* (насильницьке запровадження російської мови, культури і тощо), *націоналізм* (ідеологія в царині національних відносин, що проповідує зверхність національних інтересів над загальнолюдськими; рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, проти іноземних гнобителів; рух за збереження і розвиток національних традицій, культури, мови, мистецтва), *шовінізм* (форма націоналізму, що пропагує національну винятковість, ненависть до інших національностей, розпалює ворожнечу між країнами й народами), *патріотизм* (любов до батьківщини, відданість своєму народові, готовність іти для них на жертви й подвиги), *толерантність* (поблажливість, терпимість до чийхось думок, поглядів, вірувань тощо), *міф* (тут: щось вигадане, неіснуюче, фантастичне).

* Дібрати синоніми до слів *рабство, минуле, максимум, пасивність, байдужість, стихійно*.

*Скласти план (орієнтовний: I. Ми запитуємо, що дала нам незалежність. 1. Що може дати незалежність, крім свободи? 2. Пристойне життя слід будувати власним розумом. 3. Виходить, ми засумували за рабством. II. Ми відучені бути вільними. 1. Звикли жити в певних межах. 2. Звичка до рабства – причина всіх бід. 3. Вчимося жити в умовах свободи! III. Ми не змогли протистояти русифікації. IV. Що потрібно, щоб зміцнити державу. 1. Розпрощаймося з міфами. 2. Визначмо причину нещастя – брак толерантного націоналізму. 3. Не будьмо сонними мухами!)

* Перебудувати складений план на план стислого переказу (орієнтовний: I. Незалежність дала нам свободу. II. Причина усіх бід – звичка до рабства. III. Не змогли протистояти русифікації. IV. Що потрібно, щоб зміцнити державу. 1. Розпрощаймося з міфами. 2. Визнаймо причину нещастя – брак націоналізму. 5. Рухаймося вперед!)

ТЕКСТ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ПЕРЕКАЗУ

Безсмертний полтавець

Іван Петрович Котляревський належить до тих довгожителів планети, які разом із витворами свого духу впевнено переступають грані сторіч, далеко йдучи за межі їм відміряного часу. Два століття живе на світі безсмертний автор “Енеїди” й “Наталки Полтавки”, поет, веселий мудрець. Що в ньому ніби уособилися оптимізм нашого народу, його обдарованість і моральна чистота.

Що ж приваблює в Котляревському його нащадків? Для нас він невіддільний від свого народу, від того ґрунту, що живив його творчість. Написав “Енеїду”, звичайно, Котляревський, авторське право належить йому, і усе ж славетну поему витворював ще один автор, ім’я якому – український народ. І це аж ніяк не применшує індивідуальності письменника, а радше підносить великого полтавця. Те, що ми зємо народністю, було органічно притаманне Котляревському, й, певне, саме тут криється таємниця довго віку його творів.

Народився він у містечку співучому й мужньому, в маленькому будиночку на горі біля собору – в старовинній українській хаті, з вікон якої було далеко видно. Внизу за Ворсклою розгорталися в заобрійну далеч мальовничі простори рідної України, а звідти попід самі вікна підступало народне життя з його журбою та радощами. До цього життя допитливий, зіроокий Котляревський пильно приглядався.

Закінчувалося XVIII сторіччя – один з найтяжчих періодів в історії України. Насаджувалося кріпацтво. Люди, вчора ще вільні та незалежні, мали стати рабами. Разом із кріпацтвом насувалося нещасття. Зникали народні школи, які до того були майже в кожному селі. Ніч була глибока, тільки блискавиці народних заворушень розтинали її тут і там.

Всю вогненну правду про ту добу буде сказано пізніше, і скаже її Шевченко. Те, про що Шевченко скаже на повен голос, Котляревський зачіпає принагідно. Хоча, коли судити з картин пекла в “Енеїді”, навряд чи можуть виникати сумніви в тому, на чиєму боці симпатії письменника. Недарма Еней, мандруючи пеклом, серед найперших грішників бачить панів.

Те, що здійснив Котляревський в ім'я свого народу, можна назвати моральним подвигом. В атмосфері нечуваного гноблення в нього стало сили піднятися на оборону людини, побачити високі достоїнності трудящого люду, відчутти красу рідної мови. Завдяки Котляревському народна мова стає мовою літератури. Слово, що від нього часом поспішали відцуратися, пролунало з вуст Котляревського і дужо, і гідно.

Котляревський завше буде дорогий для України, бо ж саме в ті роки, коли царат поставив питання, бути чи не бути українській культурі, українському слову, письменник своєю творчістю відповів: бути! (За О.Гончаром; 370 сл.).

* Пояснити значення слів *оптимізм* (світосприймання, перейняте життєрадісність, бадьорість, вірою в краще майбутнє), *народність* (якість художньої творчості, що виражає ментальність народу).

* Дібрати синоніми до слів *притаманний, цуратися*.

* Скласти план (орієнтовний: I. Веселий мудрець, в якому уособився оптимізм народу. II. Таємниця довго віку творів Котляревського – у їх народності. III. Народився у співучому й мужньому місті. IV. XVIII століття – один з найтяжчих періодів української історії. 1. Насаджувалося кріпацтво. 2. Насувалось нецтво. 3. Блискавиці народних повтань розтинали ніч. V. На чиєму боці симпатії письменника. VI. Українському слову – бути!)

ПИСЬМО: ТВОРИ

ТЕМИ ДЛЯ ТВОРУ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ АБО СУСПІЛЬНУ ТЕМУ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ (усного і письмового)

- Людина – це не титул, а обов'язок
- А дух козацький не зламали зміни
- Лиш з державним народом рахуються в світі
- У чому полягає відмінність між етикою спілкування і етикетом
- Брехня – сестра страху
- Любить людей мене навчила мати
- Ми – це не безліч стандартних “я”, а безліч всесвітів різних
- Все менше рук, що вміють сіять хліб

ТЕМИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНИХ ТВОРІВ-РОЗДУМІВ НА СУСПІЛЬНУ АБО МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ

- Чи є відмінність між народом і населенням.
- Чому кожен народ прагне державності.
- У чому виявляється любов до батьківщини.
- Чи можна вважати застарілими поняття “честь” і “чесність”.
- Які моральні чесноти викликають повагу в мого покоління.
- Яка професія для мене найповажніша.
- Яку людину (літературний персонаж) варто мати за взірць.
- Що особисто для мене є ознакою інтелігентності.

МОВА: ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ (зразки)

Складносурядне та складнопідрядне речення

1. Складносурядне речення - це

- складне сполучникове речення, яке складається з двох або кількох простих речень, одне з яких є залежним від другого;
- складне сполучникове речення, яке складається з двох або кількох простих речень, що є рівноправними;
- складне речення, в якому прості речення об'єднані за змістом та інтонацією без допомоги сполучників і сполучних слів.

Скласти (пригадати) і записати складносурядне речення, підкреслити в ньому граматичні основи (напр.: *Темно-зелені садки дрімають вже без плоду, і тихо гріються хатки, і верби гнуться в воду* (І.Франко). *Мати сіяла сон під моїм під вікном, а зійшов соняшник* (Б.Олійник).

2. Частини складносурядного речення поєднуються за допомогою сполучників

- єднальних, протиставних, розділових (сурядності);
- допустових, наслідкових, порівняльних (підрядності);
- часових, причинових, мети (підрядності).

Скласти (пригадати) й записати складносурядне речення, частини якого поєднано будь-яким сполучником сурядності (напр.: *Я калині прийшов поклонитися, а калина мене не стрічає* (В.Василяшко). *Калина цвіте над водою, і небо над нею сія* (В.Сосюра). *То сніг кружля, то цвіт рожевий має, то в золоті яскріє далина* (Д.Луценко).

3. Складне сполучникове речення, в якому залежна частина вказує на умову, всупереч якій відбувається дія, про яку йдеться у головному реченні, - це

- складнопідрядне речення з підрядним умовним;
- складнопідрядне речення з підрядним допустовим;
- складнопідрядне речення з підрядним наслідковим.

Скласти (пригадати) й записати складнопідрядне речення з підрядним означальним (напр.: *Повертаймось до иляхів, де батьки ходили* (О.Лупій). *Духовність – то озонова пелюстка, що так бережно огортає планету і не дає зруйнувати життя* (О.Гончар). *І все росте в душі моїй надія, що доля усміхнеться ще мені* (М.Зеров).

4. Підрядність, при якій перша підрядна частина залежить від головної, друга – від першої підрядної частини, третя – від другої і т.д., - це

- а) однорідна підрядність;
- б) послідовна підрядність;
- в) неоднорідна або паралельна підрядність.

Скласти (пригадати) й записати речення з послідовною підрядністю (напр.: *Ніколи не треба забувати про своє призначення і завжди пам'ятати, що митці покликані народом для того, аби показувати світові насамперед, що життя прекрасне* (О.Довженко).

5. Кома не ставиться між частинами такого складносурядного речення:

- а) Минула ніч (?) і сонце білогриве несе на тросі огненному день (В.Симоненко);
- б) А перед заходом ще дужче гріє сонце (?) й цілує даль степів ще гарячіш воно (В.Сосюра);
- в) Срібен дощик проливається іскристо (?) і веселка обіймає небокрай (П.Перебийніс).

Скласти (пригадати) й записати складносурядне речення, в якому є спільний для обох частин другорядний член речення, підкреслити його (напр.: *Тут співають пісню подолянки і веселка воду п'є з ріки* (Є.Гуцало). *За ніч іще трошки піросла кульбабка і ще трохи піросли на луках всі квіти: медок, сон-квітка, дзвіночки, зірочки* (Оксана Іваненко). *З однієї квітки змія бере отруту і бджола бере мед* (Нар. творч.).

6. Складнопідрядним реченням з підрядним з'ясувальним є таке:

- а) Діла твої тоді нетлінні, коли в душі нема іржі. (В.Грінчак);
- б) З криком видираюсь із отари, щоб не впасти в прірву за козлом (В.Черепков);
- в) Я з ляком думаю про те, що хтось мою святу ікону вінком банкнотів обплете (Наталка Поклад).

Скласти (пригадати) й записати складнопідрядне речення з підрядним мети (напр.: *Не кидай власної мети, щоб за чужою десь іти* (І.Франко) *І мені б, перебрівши рікою, розгорнути густий чагарник, щоб протерти, неначе ікону, золотистого соняха лик* (Л.Вишеславський).

Безполучникове складне речення

1. Крапка з комою між частинами безполучникового складного речення ставиться, якщо

- а) зміст частин протиставляється;
- б) друга частина розкриває зміст попередньої;
- в) частини значно поширені і не тісно пов'язані за змістом.

Скласти (пригадати) й записати безсполучникове складне речення, між частинами якого потрібно поставити крапку з комою (напр.: *Непомітно час минав, непомітно сонце пливло до спокою; воно вже так низько осіло; понад самою землею стоїть його іскристе коло, розстилаючи аж червоний світ по траві* (Панас Мирний). *Пропливають проспектом круті лімузини, розлітаються поли банкірів крутих; посеред України, під магазином, хлопчик руку простяг, соромливо притих* (В.Сіренко).

2. Якщо друга частина безсполучникового складного речення виражає причину того, про що йдеться в першій, між частинами ставиться

- а) крапка з комою;
- б) тире;
- в) двокрапка.

Скласти (пригадати) й записати безсполучникове складне речення із двокрапкою (напр.: *Не заздри бджолі: її мед кусючий* (Нар.творч.). *Злітає чайка: в чайки крила є* (Г.Кривда). *Клопочуться батько й мати: треба дитині ім'я давати* (В.Еллан).

3. Якщо друга частина безсполучникового складного речення виражає наслідок або висновок з того, про що йдеться в першій, між частинами ставиться:

- а) двокрапка;
- б) тире;
- в) крапка з комою.

Скласти (пригадати) й записати безсполучникове складне речення з тире (напр.: *Отаман характерником був – в сон до турка з'являвся шайтаном* (В.Василяшко). *Молюсь до рідної землі – молитва в пісні срібно тоне* (О.Омельченко). *Так шумить поріг – людського голосу не чути* (Ліна Костенко).

4. Якщо в першій частині безсполучникового складного речення є слова *так, такий, всякий, одно*, між частинами речення ставиться

- а) тире;
- б) двокрапка;
- в) кома.

Скласти (пригадати) й записати речення, що ілюструє подане правило (напр.: *Така в усіх у нас одна потуга: троцити меч і братися до плуга* (А.Малишко). *Правда, любов буває всяка: любив і вовк кобилу, та залишив хвіст і гриву* (М.Стельмах).

5. Тире ставиться у такому безсполучниковому складному реченні:

- а) Я в давню істину увірував глибоко (?) найвища мудрість в простоті високій (*Б.Олійник*);
- б) Тільки-но навчишся говорити – (?) треба вчитися мовчати (*О.Перлюк*);
- в) Вечорами пахнуть матіоли (?) тихо листям липа шелестить (*В.Грінчак*).

Скласти й записати безсполучникове складне речення за запропонованою вчителем схемою.

6. Двокрапка ставиться у такому безсполучниковому складному реченні:

- а) Ми все-таки не клоуни (?) ми люди (*М.Шевченко*);

- б) Я довго думав (?) мудра штука оця фінансова наука (*Олександр Олесь*);
в) Поторгає дверми Час-Каїн (?) вдаю “не чув”, балачки уникаю (*М.Самійленко*).

Скласти й записати безсполучникове складне речення за запропонованою вчителем схемою.

Складне речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку

1. Складне речення з різними видами зв'язку називається

- а) складним синтаксичним цілим;
б) складною синтаксичною конструкцією;
в) складнопідрядним реченням.

Скласти (пригадати) й записати складне речення з різними видами зв'язку (напр.: *Рвучись у Всесвіт, не забуваймо оглянутися й довкола: не плюймо в колодязь, з якого доведеться пити* (О.Сизоненко). *Аби утвердити в душах доброту, недосить усвідомлювать мету, глаголити, злітати в емпіреї – потрібно ще боротися за неї* (М.Карпенко).

2. Складне речення з підрядним і безсполучниковим зв'язком - це

- а) Ми носим в серці Батьківщину милу, бо знаєм: в світі іншої нема (*А.Малишко*);
б) Криниченька корець тобі подасть, втамуєш спрагу – думається легко (*С.Реп'ях*);
в) Не зневірся, не впади у відчай: вир не вкрутить, хвиля не знесе (*М.Самійленко*).

Скласти (пригадати) і записати складне речення з підрядним і безсполучниковим зв'язком (напр.: *Довела мене ця крутія, що я тільки-но вранці помітив: та коли ж рідна мати моя встигла рясно отак побіліти?!* (В.Черепков) *Мати вірила: земля усе знає, що говорить чи думає чоловік* (М.Стельмах).

3. Складне речення з сурядним і безсполучниковим зв'язком - це

- а) В цьому саду я виростала, і він мене впізнав, хоч довго придивлявся. (*Ліна Костенко*);
б) Тут гарні в рослин репутації: будяк не підлещується до бузка, і туя не заздрить акації (*В.Березінський*);
в) Я помічати за собою почав дивацтва особливі: коли гроза над головою, я заздрю тій веселій зливі! (*Л.Тендюк*).

Скласти (пригадати) й записати речення із сурядним і безсполучниковим зв'язком (напр.: *Я вийшов з дому – пада сніг, і віхола гуде сердита* (В.Раєвський). *Вже не прийма земля настирливих дощенок; все більше в калюжках шматків небес; і серед листу жовтого воскрес буянням трав пригноблений барвінок* (В.Еллан).

4. Складне речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком - це

а) З полів зійшла серпнева спека, ясна туманиться блакить, і день стоїть, немов лелека, що завтра в ірій відлетить (*В.Шукайло*);

б) Віз наш увесь дерев'яний: дід і прадід були чумаками, а чумаки не любили заліза, бо воно, казали, притягає грім (*О.Довженко*);

в) Як доля б манною із неба в житті тобі не догоджала, не допускай чужих до себе: не тільки оси мають жала (*В.Черепков*).

Скласти (пригадати) й записати речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком (напр.: *Вагончик, у якому вони сиділи, виявився зручним для житла: не тісно, затишно, і під ногами чувається палуба* (*О.Гончар*)).

5. Схемі [ ], [ ], і [ ], (що) відповідає така синтаксична конструкція:

а) В грізну січу за Україну вихором полину – хай моє не схибить око, не здригне рука (*В.Шукайло*);

б) З полів зійшла серпнева спека, ясна туманиться блакить, і день стоїть, немов лелека, що завтра в ірій відлетить (*В.Шукайло*);

в) В моїй душі живе передчуття: коли уранці з поля повернуся, то в теплих малахітових житах таки із кимсь, мабуть, не розминуся (*Є.Гуцало*).

За поданою вчителем схемою скласти й записати складну синтаксичну конструкцію.

6. Схемі [ ], і [ ] : [ ] відповідає така синтаксична конструкція:

а) Казали люди про дерен колись: посадите дерен – уродить спис (*В.Василяшко*);

б) Глибоку повагу відчували люди до землі, яка “парує і хліб готує”, і повага ця часто доходила до обожнювання (*В.Супруненко*);

в) Біля Дніпра на камені гарячому заснув, і сон мені приснивсь: горю край шляху полум'ям вербовим (*М.Самійленко*).

За поданою вчителем схемою скласти й записати складну синтаксичну конструкцію.

Лінгвістика тексту

1. Предметом вивчення лінгвістики тексту є

а) походження кожного з використаних у тексті слів;

б) відсоткове співвідношення вжитих у тексті частин мови;

в) структура тексту у зв'язку із його темою, метою (головною думкою), типом і стилем висловлювання, зв'язки між компонентами тексту.

2. Текст - це

а) сукупність мовних засобів, що свідомо використовується мовцем за певних умов спілкування;

б) висловлювання, що складається з кількох речень, має змістову й структурну завершеність;

в) особлива форма побудови усного чи писемного мовлення, що становить розгорнуте висловлювання однієї особи, звернене до співрозмовника або до себе.

3. Тема тексту - це

а) те, про що йдеться в тексті, його зміст;

- б) добір виражальних засобів мови відповідно до мети висловлювання;
в) мета тексту, заради якої його створено.
- 4. Абзац - це**
а) частина тексту, в якій розкривається зміст підтеми (частини теми тексту);
б) частина тексту, що містить його головну думку;
в) чітко й стисло сформульована підтема тексту.
- 5. Головна думка тексту - це**
а) частина теми тексту;
б) те головне, заради чого твориться текст, його мета;
в) те, про що йдеться в тексті, його зміст.
- 6. Типи мовлення є такі:**
а) науковий, публіцистичний, художній, діловий;
б) оповідання, новела, нарис, повість, роман;
в) розповідь, опис, роздум.
- 7. З погляду актуального членування у реченні можна виділити:**
а) групу підмета і групу присудка;
б) підмет і присудок;
в) дане і нове.
- 8. Основне повідомлення у реченні містить (виділяючись логічним наголосом)**
а) дане;
б) нове;
в) граматична основа речення.
- 9. Вбирає в себе частину попереднього речення і служить для зв'язку речень**
а) дане;
б) нове;
в) другорядні члени речення.
- 10. Якщо даним наступного речення стає нове речення попереднього, йдеться про**
а) паралельний зв'язок між реченнями;
б) послідовний зв'язок між реченнями;
в) перспективний зв'язок.
- 11. У реченням опису предмета дане й нове - це**
а) назва особи (предмета), що виконує дію, та назва дії;
б) назва предмета та назва його ознаки;
в) теза і доказ.
- 12. Види опису є такі:**
а) повідомлення, відповідь, перелік;
б) індуктивний та дедуктивний;
в) портрет, пейзаж, інтер'єр.

1. За значенням слова поділяються на:
  - а) діалектизми, професіоналізми, терміни;
  - б) синоніми, антоніми, омоніми;
  - в) слова індоєвропейського походження, спільнослов'янську лексику;
  - г) власне українські слова та слова запозичені.
2. В українській мові є
  - а) шість самостійних частин мови і чотири службові;
  - б) шість самостійних частин мови, дві службові, одна особлива;
  - в) п'ять самостійних частин мови, дві службові, дві особливі;
  - г) шість самостійних частин мови, три службові, одна особлива.
3. Правопис особового закінчення дієслова залежить від
  - а) виду дієслова;
  - б) способу дієслова;
  - в) часу дієслова;
  - г) дієвідміни дієслова.
4. Реченням називається
  - а) смислове й граматичне об'єднання слів, що називає предмети, дії та ознаки повніше, ніж окреме слово;
  - б) мінімальна одиниця мови, що виражає поняття про предмети, процеси, явища дійсності, їхні ознаки чи відношення;
  - в) синтаксична одиниця, що виражає закінчену думку про факт чи явища дійсності;
  - г) продукт мовленнєвого процесу, що характеризується тематичною завершеністю, цілісністю й відображає ставлення мовця до висловлюваного.
5. Члени речення, які відповідають на одне й те саме питання, відносяться до одного й того самого слова в реченні, - це
  - а) головні члени речення;
  - б) другорядні члени речення;
  - в) відокремлені члени речення;
  - г) однорідні члени речення.
6. Префіксально-суфіксальним способом утворено слова:
  - а) молодь, юнь, блакить, зелень, насип;
  - б) суховій, пароплав, зорепад, крутояр;
  - в) прикордонник, підсніжник, подорожник, навушник;
  - г) перелетіти, додати, прехороший, підказаний.
7. Разом із *не* пишуться слова:
  - а) не зробити, не заважати, не зволікаючи, не сказавши;
  - б) не білий, а чорний; не дурний, а розумний; не високо, а низько;
  - в) немовля, нежить, незграбний, ненависть;
  - г) не дуже, не потрібно, не можна, не так.
8. З *ни* пишуться такі слова
  - а) написаний, переданий, виконаний, полатаний;
  - б) незліченний, незрівнянний, височенний, здоровенний;
  - в) сказано, зроблено, загублено, полагоджено;

г) слухняно, шалено, зажурено, піднесено;

9. Без апострофа пишуться такі слова:

а) подвір'я, міжгір'я, сузір'я, під'яр'я;

б) ін'єкція, миш'як, ад'ютант, к'янті;

в) духмяний, медвяний, священний, рутвяний;

г) арф'яр, верб'я, торф'яник, черв'як.

10. Через дефіс пишуться слова:

а) синьоокий, різнокольоровий, п'ятиповерховий, горілиць;

б) східнослов'янський, народнопоетичний, високоморальний, сільського сподарський;

в) вічнозелений, свіжоспечений, щонайсильніший;

г) синьо-жовтий, ніжно-рожевий, по-нашому, хтозна-коли.

11. Речення з відокремленими членами - це

а) Найвища Божа благодать – моя земля (*В.Густі*);

б) Асфальтами залите вухо не знає імені “народ” (*Ліна Костенко*);

в) На землю, зорану плугами, спада рожево-білий цвіт (*Г.Кривда*);

г) Змивають мрії з душ пилюку й чадь, турбот вагу, буденщини оскому (*М.Рильський*).

12. Речення з прямою мовою – це

а) Синиця славу розпустила, що хоче море запалить (*Л.Глібов*);

б) Мені не раз розповідали люди в моїм селі, що море є на півдні (*В.Грінчак*);

в) Тихо шепче хвиля з моря, що любов веде до горя (*М.Стельмах*);

г) “Може, й так, однак не так”, - шепче дівчині моряк (*М.Стельмах*).

ПИСЬМО: ДИКТАНТИ

ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ДИКТАНТУ

1.Острозька Біблія

Рід князів Острозьких був відомий з давніх-давен. Прапрадідом князя Костянтина був знаменитий Федько Острозький, що боровся за незалежність Русі проти Польщі й Литви, брав участь у Грюнвальдській битві, коли слов'янські народи об'єдналися проти німецької навали і надовго відбили ворогам охоту зазіхати на наші землі.

Його правнук, воєвода київський Костянтин, володів незчисленими багатствами і через це мав владу, силу й право. Він не перейшов у католицтво, а його родовий замок в Острозі перетворився на центр української культури. Тут зібралися найученіші люди тодішньої України: Смотрицькі – Герасим та син його Максим, а ще Дем'ян Наливайко – брат знаменитого пізніше повстанця Северина. Князь влаштував у Острозі школу, в якій навчали слов'янською, грецькою і латиною.

Князь хотів найперше надрукувати Біблію церковнослов'янською мовою. Для цього він запросив досвідченого друкаря Івана Федорова.

Острозька Біблія стала неперевершеним мистецьким твором завдяки чудовим шрифтам, майстерній верстці, великій кількості різних оздоб. І крім герба князя Острозького, був надрукований у книзі і скромний герб старого друкаря. (За *О.Іваненко*; 160 сл.)

2. Народна педагогіка

Одним з найбільших надбань українців є народна педагогіка, тобто знання народу про виховання. Вони знайшли своє відображення у звичаях і обрядах, пов'язаних із життям дітей і молоді, у фольклорі, іграх, традиціях сім'ї та громади.

Основу українського національного виховання становить народна педагогіка Київської Русі. Головними вихователями були батько й мати: вони несли відповідальність за трудову підготовку дітей, їхню моральність, поведінку. Високо цінувалися добродієвість і освіченість.

Упродовж історичного розвитку народу зміни у вихованні виявлялися в нових ідеалах. Якщо виховними ідеалами Київської Русі були сповнений власної гідності хлібороб і мужній воїн-дружинник, то пізніше загальнонаціональним ідеалом став запорозький козак – лицар честі й захисник незалежності України. Він є уособленням народного розуміння фізичної вправності та високих моральних чеснот: поваги до старших, співчуття до покривджених, почуття справедливості, товаришкості. Цей ідеал і сьогодні допомагає молоді усвідомити державотворчі інтереси народу, спонукаючи до активної діяльності в ім'я вітчизни.

У народу є своя система розумового фізичного, трудового й морального виховання. Моральність для українця – це працьовитість, чесність, скромність, вірність (*З підручн.*; 160 сл.).

3. Пісня

“Що проміняв жінку на тютюн та люльку, необачний!” Чому так бентежить нашу душу дивацтво Сагайдачного? Перейнявшись ним, ніби й не помічаєш проминущої безодні століть...

Пісня наша – дивовижна. Довго ми жили без власної історії, нецеремонно привласненої сусідом. Проте пам'ять роду, пам'ять народу не обривалася: пісня – то наша Біблія і наш невмирущий літопис. У пісні увічнено мораль і звичаї, збережено сльози наречених та матерів, виспівано козацьку звитягу.

Пісня “Ой на горі та жінці жнуть” опoетизувала імена двох славетних провідників лицарства: Сагайдачного й Дорошенка. Історія не зберегла навіть дат народження обох гетьманів реєстрового козацтва – знаємо лише роки їх загибелі. Звісно, Дорошенків було двоє: Михайло та Петро. Проте

співають достеменно про Михайла, бо саме він був сучасником Сагайдачного.

Яка простота й сила, яка краса народної вдачу втілена в пісні! Незнищенна усмішка, якою так славен український народ. (За П.Федотюком; 133 сл.)

4. Мандрівний філософ

Друга половина вісімнадцятого століття принесла Україні немало трагічного: запровадження кріпацтва, гоніння української культури й мови. Народ втрачав рештки своєї державності, переходив у невільницький стан, і в гірку цю добу Григорій Сковорода вважав за обов'язок бути серед людей, несучи їм розраду, яку може дати тільки слово. З Біблією й сопілкою в торбині він мандрував селами й містечками. Зупинявся в поміщицьких будинках, навчав дворянських дітей, а тоді вирушав навчати селян. Основою його вчення була віра у всемогутність людського розуму і неминучість торжества справедливості. Філософ вважав: ідеальне суспільство можна створити за допомогою освіти.

Йому, хлопцеві з полтавського села, вихідцю із заможної козацької сім'ї, розчинилися двері Київської академії. Узявши постриг, він міг досягти найвищих чинів і посад, але визнав за краще виїхати за кордон церковним служкою, і манила його туди жага знання. Та палко люблячи природу України, її мову, людей, він не міг лишити рідної землі.

“Світ ловив мене, та не спіймав”, - такий напис заповідав зробити на своєму надгробкові Григорій Сковорода (За А.Денисенком; 160 сл.).

5. Іван Котляревський

Вихваляючи твори Івана Котляревського, ми залюбки заводимо мову про талант письменника. Проте щоб стати зачинателем нової української літератури, самого таланту замало: треба мати український хребет. Той хребет, який крізь усі лихоліття й катастрофи знову й знову випрямлюється і утверджує вільне людське право бути собою.

“Енеїду” Котляревський розпочав писати під час свого вчителювання. Відчувається його захват легким, дотепним, вільним словом, поезією звичай, коли кожен звук і образ немов іскриться. У мовній стихії благословенної Полтавщини поет купався, як бджола в пилку в пору весняного цвіту, наповнюючи сонячним нектаром рамки Вергілієвої поеми.

Здається, “Енеїда” має чарівну силу єднати порізаних земляків щирою людською усмішкою, спонукає впізнавати себе справжнього. Крім того, в поемі вже з перших рядків заковано запорозьку історію. Читач відчуває рідне тепло, виспіване на козацький лад. Митець утвердив високе почуття людської й національної гідності. Це почуття й стало хребтом нової української літератури, що завжди послідовно обстоювала добру славу й честь українського імені. (За Є.Сверстюком; 150 сл.).

6. Володимир Вернадський

Глибокий інтерес до історії й культури України Володимир Вернадський зберігав протягом усього життя, і це не дивно, адже він був українцем і за батьком, і за матір'ю. Далекий предок ученого по батьковій лінії служив у війську гетьмана Хмельницького. Материн дядько, Микола Гулак, був одним із засновників Кирило-Мефодіївського братства. Зі студентських років Володимир вирішив дослідити свій родовід.

Наукова біографія Вернадського тісно переплетена з рідним краєм. Студентом природничого відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету від неодноразово приїжджає на Полтавщину й Катеринославщину, мандрує Дніпром.

Володимир Вернадський створив Українську Академію наук, ставши першим її президентом, організував першу в Україні національну наукову бібліотеку, заснував наукову школу з біогеохімії, сприяв розвитку вищої школи України, працюючи ректором Таврійського університету в Криму.

Могутній інтелект ученого сягав ноосферного безмежжя. Йому належав Всесвіт. Проте головне місце в його серці завжди посідала Україна (*За Ю.Хлистуном; 135 сл.*).

7. Степ

У пам'яті степ чомусь найчастіше постає в сліпучу спеку, коли марево прозорою річкою біжить по горбах, і небо аж біліє від власної світлості, а на ньому ніде ні хмарини. А на сон хилить, бо рано збудили, а сонце не рухається, бо ж літо, воно таке довге, та що там літо – тоді звичайний день тривав для нас цілу вічність!

Струмує повітря, тиша мліє, і ніде нікого. Спіймаєш коника-стрибунця і чуєш, як він, маленький, рветься в тебе крізь пальці своїм пружким, повним енергії тільцем, а ти, маючи безмежну владу над ним, над його життям і смертю, тримаєш це тріпотливе створіння й думаєш: пустити чи ні? Підкинеш його з долоні: живи! І зникне в житах твій зелений крилатий кінь щастя, що його тепер уже не зловити, хіба сам колись ізрине, нагадавши тобі про себе.

Зупинився, не рухається степовий час. Дрімає дорога, небом укрита. В небі ні хмарини, і наче янголи співають – все щось бринить і бринить. Чи то степ бринить нагрівуючись? (*За О.Гончаром; 160 сл.*).

8. У пущі

Ранок у лісі триває довго. Сонце вже викотиться над обрієм, золотом залле маківки дерев, а хаща ще цупко тримає загуслі сутінки. Сонцю доводиться піднятися аж за верхівки дерев, щоб усе в лісі заграло, заструменіло в його широких гарячих променях.

Аж ось крізь плетиво гілок полинуло проміння - ліс враз став казково-барвистий. Повиступали із сутінків не чорні, а пурпурові, як із густої кіноварі, клени; попритулювалися до них зблідлі тендітні берези; жовтим вогнем заятріли тополі. І все це на темно-зеленому тлі велетенських гостроверхих ялин. Шепіт трави і тремтливий шерех листя робили лісову тишу ще дзвінкішою.

На щастя, бабине літо було для мандрівника ласкаве. Невидиме павутиння нечутно лягало на обличчя, і вершник на це не зважав. Кінь ступав м'яко, обережно затоплюючи копита у вогкій мох, вкритий листям.

На одній з численних галявин натрапили на здорованя ведмедя. Хазяїн пущі був гладкий, а тому, мабуть, добрий. Затуливши лапами дрібні оченята, він відвернувся: ідіть, мовляв, геть, а я вас не бачу і не чую! (За Ю.Ячейкіним; 160 сл.).

9. У лісі

Ви в лісі. Хіба ненароком ясне сонечко, пробившись крізь густе гілля, метушиться тут на землі ясною плямою або тліє невеличкою жариною. Вам стає гарно: по кожній жилочці пробігає несподівана міць, серце б'ється повно та рівно, груди дихають глибоко й вільно.

Ліс густий та високий. Страшенне дуб'я повиганяло свої голови вгору, широко розпросторивши гілля на всі боки. Широколисті будяки примостилися в холодочку – вони розкошують. На галявах молода ліщина з жовто-зеленим листом гріється на сонці; кущі темно-зеленої калини посихляли віти додолу; у них солов'ї неугавні засіли, і безперестанно лісом несеться їхнє щебетання. Невеличкі пташки сперечаються з ними своїми піснями: прицьомкує в чорнобилі кропив'янка, щось белькоче з високого в'яза чижик, віщує літа сива зозуля, а з кущів ліщини доноситься горличчине туркотання.

Незабаром дерево рідшає, а трава нижчає, бо припекло її сонцем. Небосхил не ховається, а тікає кудись далі, може, знову в степи безкраї, де припікає ясне сонце (За Панасом Мирним; 146 сл.).